

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav bohemistických studií

čeština pro cizince

Bakalářská práce

Anastasia Tartakovskaya

Mluvený jazyk na Moravě

Spoken Czech in Moravia

Praha 2009

vedoucí práce: doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Poděkování:

Ráda bych poděkovala za pomoc a veškeré rady svému vedoucímu práce doc. PhDr. Milanu Hrdličkovi, a dále rodině a kamarádům za podporu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci zpracovala samostatně. Použitou literaturu a podkladové materiály uvádím v příloženém seznamu literatury.

Anastasia Tartakovskaya

V Praze dne.....

.....

ABSTRACT

TARTAKOVSKAYA, A. *Spoken Czech in Moravia: Bachelor thesis.*

Praha : Charles University in Prague, 2009. 70 p.

Supervisor: doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Jazyk práce: čeština

Key words: Czech national language, dialects, city language, Moravian dialects, Russian language.

My Bachelor thesis aims to clearly describe situation in Moravia and show the stratification of the Czech and Russian languages and a city language in the two Russian „capitals“, Moscow and Saint Petersburg. I drew on specialized works dedicated to this topic, small studies in various scientific proceedings, newspaper articles and my own materials.

The thesis consists of four chapters.

In the first chapter, I deal with the stratification of the Czech national languages, aspects of diversification of the Czech national language, particularly with respect to the role of standard and informal Czech.

In the second chapter, I describe situation in Moravia and Moravian dialects. Despite their differences from standard and informal Czech, dialects are still Czech; they are just a phonetic variant of Czech.

The third chapter contains an elaboration on the city language in Ostrava, and particularly in Brno.

The fourth chapter is dedicated to the stratification of the Russian language, Russian dialects and contains a brief comparison of the „city language“ in Russia. For my research, I used the questionnaire method and compared languages spoken in Moscow and Saint Petersburg.

Obsah

ÚVOD.....	6
1 STRATIFIKACE ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA	8
2.1 Národní jazyk	8
2.2 Spisovný jazyk.....	9
2.3 Dialekt a interdialekt	12
2.4 Obecná čeština	14
2.5 Běžná mluva.....	18
2.6 Profesní mluva a slang	20
2.7 Argot.....	20
2 SITUACE NA MORAVĚ	23
3.1 Moravský jazyk – existuje, či nikoliv?	23
3.2 Středomoravská nářečí	27
3.3 Východomoravská nářečí	29
3.4 Českomoravská nářečí.....	31
3.5 Slezskomoravská nářečí	32
3 MĚSTSKÁ MLUVA	34
4.1 Ostravská městská mluva	37
4.2 Brněnská mluva.....	38
4 SROVNÁVÁNÍ SITUACE „MĚSTSKÉ MLUVY“ V RUSKU	43
5.1 Stratifikace ruského jazyka.....	43
5.2 Přehled dialektů v ruštině	47
5.3 Moskva a Petrohrad	50
5.4 Dotazník	53
ZÁVĚR	56
BIBLIOGRAFIE	59
Seznam příloh	61

Přílohy	62
Příloha I: Úzus – norma – kodifikace	62
Příloha II: Graf počtu obyvatel Brna od roku 1880 do 2003	64
Příloha III: Struktura ruského národního jazyka	65
Příloha IV: Dotazník, znáte dobře svůj jazyk?.....	67
Příloha č. V: a) Přehled nářečí českého jazyka.....	68
Příloha č. V: b) Tvary 1. os. jedn. č. sponového slovesa „být“.....	70
Příloha č. V: c) Rozdíly v tvarech podstatných jmen.....	71
Příloha č. V: d) aj ve východních částech území	72

ÚVOD

Své první zkušenosti s češtinou jsem měla v Olomouci, kde jsem rok bydlela. Po přestěhování do Karlových Varů jsem pochopila, že existují různé dialekty, že lidé mluví trochu jinak, že najednou už neslyším „su“ a „chcu“, a své brány přede mnou otevřela úplně jiná a nová čeština.

Český národní jazyk jako jazyk obyvatel Čech, Moravy a Slezska má různé podoby (variety), které se liší zvukovými, tvaroslovnými, syntaktickými nebo lexikálními prostředky. Těchto útvarů se užívá v odlišných komunikačních situacích, které zároveň odrážejí regionální nebo sociální sepětí mluvčího nebo pisatele s určitým prostředím.

Když jsem si volila téma bakalářské práce, dlouho jsem nepřemýšlela. Vybrala jsem si sobě blízkou problematiku, a sice mluvenou češtinu na Moravě. Teoretický základ bakalářské práce vychází z několika děl, které se věnují této problematice buď zcela, nebo se zabývají nějakou její částí.

Práci jsem rozdělila do čtyř kapitol. V první kapitole pojednávám o stratifikaci českého národního jazyka a také o aspektech rozrůznění českého národního jazyka, zejména se zřetelem k roli češtiny spisovné a obecné. V druhé kapitole přibližuji situaci na Moravě a moravská nářečí. Obsahem třetí kapitoly je pojednání o městské mluvě v Ostravě a především v Brně. Čtvrtá kapitola obsahuje stručné srovnání se situací „městské mluvy“

v Rusku. Pro svůj výzkum jsem použila dotazníkovou metodu a porovnála jsem mluvu v Moskvě a v Sankt Peterburgu.

1 STRATIFIKACE ČESKÉHO NÁRODNÍHO JAZYKA

Stratifikace novodobé češtiny je předmětem vědeckého zájmu již po desetiletí. Model, který tu postupně vznikl (Havránek 1932; diskuse o obecné a hovorové češtině na stránkách SaS, 1962–3; Jedlička 1974, zejména však Utěšený 1980, Chloupek 1986 a 2003), se u jednotlivých autorů v obecné rovině shoduje v tom, že počítá se stejnými základními složkami jazykové situace, s jazykem spisovným, s interdialekty a dialekty (tradičními teritoriálními dialekty). Není však už shoda v začlenění ostatních útvarů (variet) národního jazyka, strukturních i nestrukturních, do tohoto modelu, zejména v začlenění obecné češtiny a eventuálně i běžné mluvy, a v chápání hranice mezi češtinou spisovnou a tím, čemu se říká „čeština hovorová“.

Rozdílné je také chápání jednotlivých útvarů, tj. pod stejným označením se nemusejí skrývat totožné pojmy, a není úplná shoda ve vymezení okruhů komunikace, pro něž se ten který útvar pokládá za dominantní. Zčásti vznikají problémy i tím, že samotné termíny je velmi obtížné definovat a autoři kratších studií ani o definici neusilují, neboť předpokládají, že náplň termínu je všeobecně přijata. Rozdíly v pojetí pak vyplývají jak z míry zobecnění, pro niž se autor rozhoduje, tak z cíle, který svým modelem sleduje, a konečně i ze stavu poznání toho, jak fungovaly jednotlivé útvary v minulých desetiletích a jak se jejich postavení mění v současnosti. Model stratifikace českého národního jazyka, který byl vytvořen, je totiž – jako každý model – jen zobrazením určitého reálného stavu fungování jazyka, který se v konkrétních komunikačních situacích může jevit jinak.

1.1 Národní jazyk

*Národní jazyk*¹ představuje soubor integrovaných výrazových prostředků vymezený územně, uvnitř diferencovaný funkčně a teritoriálně, stratifikovaný sociálně. Pojem národní

---

¹ Pojmy národní jazyk, stratifikace národního jazyka, útvary národního jazyka chápeme ve shodě s vymezením Jana Chloupka v knihách *Aspekty dialektu* (Brno 1971) a *Knížka o češtině* (Praha 1974). Problematikou běžně mluveného jazyka včetně otázek jeho existence jako útvaru se zabývá i Alois Jedlička, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha 1978.

jazyk je spjat spíše s vědami společenskými než s jazykovědou; ta totiž věnuje pozornost útvarům, jimiž se národní jazyk projevuje.

Pokud jde o stratifikaci českého národního jazyka, přikláníme se k převládající koncepci (viz např. S. Utěšený 1980, J. Chloupek 1986, J. Hrbáček 1994, Fr. Daneš 1997 aj.), která definuje český národní jazyk jako:

1. komplex strukturních jazykových útvarů, jako jsou spisovná čeština (ta bývá členěna na vrstvu jazykových prostředků knižních, eventuálně archaických, neutrálních a hovorových), interdialekty a nářečí;
2. komplex speciálních dorozumívacích prostředků, jako jsou argot, slang;
3. komplex uzuálních forem řeči čili komunikačních realizací, které se souborně nazývají běžná mluva (běžně mluvený jazyk).

1.2 Spisovný jazyk

Spisovný jazyk je základním útvarem národního jazyka s funkcí národně reprezentační (viz blíže I. Bogoczová a kol.: *Tváře češtiny*. Ostrava 2000). Je zachycen a kodifikován v mluvnících a ve slovnících spisovné češtiny a v jazykových příručkách. Slouží komunikaci v oficiální sféře, je jazykem reprezentativního kultivovaného vystupování, vyjadřujeme se jím ve stylové oblasti odborné a administrativní. Spisovná čeština se jeví vůči ostatním útvarům národního jazyka jako jazyk prestižní. Spisovná čeština se vyznačuje bohatou variabilitou výrazových prostředků, která se zakládá na celé kulturní tradici českého národního života a vyvíjí se v souladu a potřebami naší společnosti. Uplatňuje se ve veřejné komunikaci, převážně psané (viz etymologie názvu „spisovný“ – „určený k spisování“) a oficiálního charakteru: je to např. jazyk vzdělávání, zákonodárství, administrativy, hromadných sdělovacích prostředků, v převážné většině i umělecké literatury.

Spisovné jazyky vznikaly z nářečního základu, a to zpravidla z nářečí té oblasti, kde bylo hospodářské, politické nebo kulturní centrum. Spisovná čeština se začala utvářet ve 12. století. Jejím základem se stalo středočeské nářečí, jímž se mluvilo v Praze a okolí. V prvním století své existence sloužila ovšem spisovná čeština pouze nepočetné vrstvě

duchovenstva a šlechty. Dnes mluvíme již plným právem o jejím celonárodním charakteru (viz blíže Fr. Cuřín: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1975).

Struktura spisovné češtiny má několik vrstev: knižní, neutrální a hovorovou. Spisovná čeština má největší bohatství výrazových prostředků, je stylisticky rozrůzněná. V jejím rámci můžeme volit (vždy vzhledem k typu komunikátu) mezi prostředky *knižními*, *neutrálními* a *hovorovými* (ať již v rovině hláskoslovné, tvaroslovné nebo lexikální). Jazykové prostředky knižní se uplatňují převážně v textech psaných, užívají se jen v literatuře, mají charakter intelektuální mluvy, pocítují se však jako zastaralé (např. *lice*). Archaismy jsou slova zastaralá, užívají se v umělecké literatuře k dokreslení dobové atmosféry. Mají často obsah neznámý, neboť se přestala užívat, ale význam většinou známe nebo ho dokážeme odhadnout (např. *kukla*, *suknice*). Historismy jsou slova pojmenovávající zaniklou skutečnost, mají povahu odborných výrazů (termínů). Užívají se také v beletrii (historická próza) nebo odborných textech (např. *palcát*, *slojír*). Neologismy jsou nově vzniklá nebo přejatá slova, která jsou pocítována jako zvláštní a nová. Objevují se v beletrii u některých autorů (např. Hrabal: *krasosmutnění*, *pábitelé*). Přechodníky jsou polovětné vazby, které se užívají v odborném stylu ke zkrácení textu nebo v historické beletrii k archaizaci textu. Přechodník přítomný má koncovky: *-a*, *-ouc*, *-ouce*, *-e*, *-íc*, *-íce*. Přechodník minulý má tyto koncovky: *-v*, *-vši*, *-vše*, *-*, *-ši*, *-še*.

Prostředky hovorové se uplatňují především v mluvě, hovoru. Výrazové prostředky spisovné češtiny můžeme také rozdělit z hlediska jejich využití pro různé komunikační funkce na prostředky *vysokého stylu* (tj. spisovná čeština s knižními prostředky), určené např. projevům slavnostním, obřadním, *neutrálního stylu* (neutrální spisovná čeština), užívané v administrativě, psané publicistice, odborné literatuře apod., *nízkého stylu* (hovorová čeština), užívané např. v mluvené publicistice, školním vyučování.

Diskutabilní je vymezení *hovorové češtiny* jako mluvené podoby spisovného jazyka, která je užívaná v běžném dorozumívacím styku (*Slovník spisovného jazyka českého II*, Praha 1989). Hovorovou češtinu považujeme nikoli za samostatný útvar národního jazyka, jehož místo by bylo mezi spisovnou a obecnou češtinou, nýbrž za soubor prostředků náležející k široce chápanému komplexu spisovné češtiny. Hovorová čeština plní uživatelům dvojí funkci. Jednak je nástrojem dorozumívání těm občanům, kteří užívají výhradně spisovného

jazyka, jednak funguje jako nástroj běžného dorozumívání a je jednou ze strukturních náplní běžné mluvy (vedle dialektů, obecné češtiny atd.). Zatím nevznikla mluvnice hovorové češtiny. O konstituování pojmu „hovorová čeština“ se zasloužil B. Havránek (1932), když uvažoval o „hovorovém funkčním jazyku“. J. Bělič (1955, 1958, 1959 aj.) hovorovou češtinu charakterizuje jako mluvenou formu češtiny spisovné zbavené na jedné straně znaků knižního jazyka, na straně druhé též jevů nářečních. V. Mathesus (1932 aj.) chápe hovorovou češtinu jako dost volnou vymezenou množinu spisovných a částečně též nespisovných prostředků užívaných v běžném hovoru mluvčími, kteří jsou zvyklí atraktivně užívat spisovný jazyk (viz blíže M. Hrdlička in: *Issledovanija po slovjanskim jazykam*. Soul 2005, str. 49–61). Hovorový styl spisovné češtiny se uplatňuje v mluvených projevech veřejného, oficiálního, prestižního rázu (nezvolíme-li, jako např. v obřadních projevech, „čistou“ češtinu spisovnou).

Co si můžeme dovolit mezi přáteli, působí při oficiálním jednání nepatříčně. Podobně nepatříčně ale působí, když někdo začne dodržovat spisovné koncovky v běžné každodenní komunikaci. V běžném hovoru totiž plynule přecházíme ze spisovné češtiny do nespisovné a naopak, „přepínáme“ mezi nimi, aniž bychom si toho byli vědomi. Rozdíl mezi „knižností“ spisovné češtiny a „lidovostí“ nespisovné češtiny se stírá jen pomalu, ale přece. Televizní moderátoři se snaží porušit „zatuchlost“ spisovné češtiny nespisovnými prvky, aby si získali sympatie diváků a navodili důvěrnější atmosféru. Časopisy a noviny zase loví v jazykových prostředcích nespisovné češtiny, a vznikají tak úderné a nesourodé titulky jako „*Být ženská je fakt těžký*“.

Obě češtiny se tedy sbližují. Z neutrální vrstvy spisovné češtiny zmizely infinitivy zakončené na -ti, které během půlstoletí získaly příznak knižnosti. Na druhé straně se do spisovné češtiny dostávají tvary dříve hodnocené jako nespisovné, dnes už hovorové – např. *bez třech, bez čtyřech*. Do hovorové vrstvy spisovné češtiny už byly také „povýšeny“ slovesné tvary *oni musí, chybí, vypráví* (místo *musejí, chybějí, vyprávějí*). Na knižnosti získává tvar *mohu*, který v běžné komunikaci nahradil tvar *můžu*. Ten se v současnosti sebevědomě prosazuje i v psaných projevech. Tam se stále častěji uplatňují i tvary *jmenuju, děkuju, uvažuju*, protože tvary *jmenuji, děkuji, uvažuji* působí už i „na papíře“ příliš spisovně. Tvary *jmenujou, děkujou, uvažujou* se naproti tomu psaní vzpírají. Tomu, abychom je hodnotili jako spisovné, zřejmě brání spojení hlásek -jou, které má příznak expresivnosti.

A spisovná čeština si přece zachovává patřičný odstup, až jistou „koženost“ a s ní spojenou prestižnost, nadřazenost.

1.3 Dialekt a interdialekt

Dialekt z lat. *dialectus*, z řec. *dialectos* (roz)hovor od *dialegō* hovořím, složený z *dia* a *legō* mluvím (J. Holub, S. Lyr: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1978) je tradiční teritoriální jazykový útvar. Obecně znamená jednu strukturní varietu ve vztahu k jiné nebo dílčí jazykový útvar ve vztahu k vyššímu celku.

Tradiční teritoriální dialekt je nářečí konkrétního ohraničeného území, přenášené (již několik století) ústní tradicí, jsou to útvary relativně stabilizované s poměrně pevnou normou bez variant, slohově téměř ploché (I. Bogoczová a kol.: *Tváře češtiny*. Ostrava 2000).

Množství různých nářečí souvisí s rozdělením území Čech a Moravy na jednotlivá feudální panství, což spolu s poddanstvím a nevolnictvím bylo příčinou odlišné mluvy těchto území (z dnešního pohledu třeba i sousedních obcí). Jednotlivé znaky daného nářečí nemají zpravidla stejný zeměpisný rozsah. Většinou se hranice jevů různě kříží, sbíhají, oddalují. Území, které je tak vymezeno a na kterém se tedy vyskytují všechny znaky daného nářečí, označujeme jako jádro dialektu. Hranice mezi sousedícími nářečími nejsou zpravidla příliš ostré. Někdy jsou i velmi plynulé přechody z jednoho nářečí do nářečí sousedního – mluvíme potom o přechodných pásích. Příkladem jsou nářečí moravskoslovenská nebo českomoravská (viz blíže J. Bělič: *Nástin české dialektologie*. Praha, 1973).

Nářečí se někdy používá zejména pro malé oblasti, na větším území, kde se drobné rozdíly vyrovnávají, vznikají tzv. útvary nadnářeční (*interdialekty*). J. Hrbáček (1994:119) poznamenává: „*Moravské interdialekty jsou méně zkonsolidované, a proto též nesnadněji postižitelné. (...) Ještě labilnější pozici má „obecná moravština“, která se vytváří jako nadstavba nad moravskými interdialekty, ale nedosáhne pravděpodobně toho stupně vyhraněnosti úzu jako obecná čeština*“. (Viz také J. Chloupek 1971, J. Bělič 1972 aj.). Mluvíme o obecné češtině, obecné hanáčtině, obecné moravské slovenštině, obecné laštině apod. Počátek „odumírání“ dialektů musíme hledat již v době zrušení nevolnictví a postupného rozpadání feudálních panství. Lidé se mohli svobodně stěhovat, byla zavedena

povinná školní docházka. Od posledních etap národního obrození se rozšířilo a zkvalitnilo školní vzdělání v mateřském jazyce a výuka mateřskému jazyku. V době rozvoje průmyslu našlo množství obyvatel venkova práci v městských továrnách. V nedávné době měl velký vliv na rozšíření povědomí o spisovném jazyce vznik rozhlasu a televize – od té doby se lidé o spisovné normě dovídali nejen z tisku, ale slyšeli spisovnou češtinu i z těchto médií. Ze středočeského interdialektu v minulosti vznikla dnešní spisovná čeština. Nejvýznamnějším interdialektem pak je obecná čeština, která je dnes v neoficiálních projevech používána na celém území Čech a Moravy. Vyjdeme-li z typologie českých a moravských nářečí, můžeme rozlišit také čtyři hlavní interdialekty: obecná čeština, obecná hanáctina, obecná moravská slovenština, obecná laština – slezština (viz dále Fr. Cuřín: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1975).

Tradiční nářečí dnes pomalu zanikají, v aktivním hovoru se udržují mezi starší generací na venkově, mladší lidé je užívají jako svou „rodinnou mluvu“ při konverzaci se svými staršími příbuznými, v hovorech „o věcech denní potřeby“. Podle určitých společných znaků se dají všechna česká a moravská nářečí rozdělit do čtyř základních skupin. *Tyto základní znaky možno schematicky ukázat na Havránkově větě:*

1. česká nářečí – *Dej mouku ze mlejna na vozejk.*
2. středomoravská (hanácká) nářečí – (ou → ó, i → é) *Dé móku ze mléna na vozék. Vezó móku z mléna na vozéku.*
3. východomoravská (moravskoslovenská) nářečí – (ou → ú) *Daj múku ze mlýna na vozík. Vezú múku z mlýna na vozíku.*
4. slezská (lašská) nářečí – (ou → u, krácení délek, přízvuk na předposlední slabice, vyslovují -y) *Daj muku ze mlyna na vozik. Vezu muku z mlynu na vozíku.*

V obou základních útvarech národního jazyka (spisovný jazyk a dialekty) je struktura na základě poznání normy zachytitelná a popsitelná; při popisu však upíráme v případě dialektů pozornost spíše jevy odlišné od spisovného jazyka, jevy vzniklé samostatným vývojem staršího stavu češtiny, nikoli na struktury jako celek. A navíc, odlišnosti jsou poměrně dobře zachytitelné pro nejnížší jazykové roviny foneticko-fonologickou a morfologickou, ale ne už pro syntax (lze zachytit jen jednotlivosti) a stavbu textu (rozdíly vyplývají z typu komunikačních situací, nikoli z jazykového útvaru samého).

1.4 Obecná čeština

*Obecná čeština*² je to nadnářeční mluvená podoba národního jazyka užívaná v běžném dorozumívacím styku (viz *Slovník spisovného jazyka českého III*, Praha 1989). Je to nespisovný strukturní útvar, vycházející ze středočeského nářečí a obsahující hláskoslovné a tvaroslovné prvky společné všem českým dialektům; její nejvyhraněnější podobou je tzv. „pražština“. Můžeme ji slyšet jako „běžně mluvený neoficiální jazyk“ v Čechách a na západomoravském území bezprostředně sousedícím s Čechami, kam obecná čeština proniká. V jiných moravských oblastech ji uslyšíme zřídka, pomineme-li ovšem rodilé Čechy usídlené na Moravě, kteří si udržují některé prvky interdialektů. Ve větší míře je možno zaznamenat jen koncovku *-ej* v 1. pádě j. č. mužského rodu (už *jsi velkej*, buď *hodnej*), ale pouze u některých příslušníků mladších generací, jejichž mluvený projev je celkově „uvolněný“.

Nejstarší terminologické užití (Havránek, 1924) odpovídá významu interdialektu vzniklého nivelizací nářečí Čech, který je staven na stejnou úroveň jako interdialekty jiných oblastí. Tato obecná čeština je místně variabilní a sociálně příznaková. Dodnes plní funkci jazyka běžné denní komunikace na území Čech. Tento význam se dodnes udržuje, užívají jej zejména dialektologové a autoři, kteří vycházejí při popisu jazyka běžné komunikace od nejnižších vrstev stratifikovaného národního jazyka. Její variabilitu ukázala např. publikace Daneš a kol., 1997, a také Český jazykový atlas v části, kde zaznamenává mluvu měst.

Sousloví obecná čeština však má i význam „lokálně a sociálně málo příznaková čeština s poměrně jednotnou normou“. Je sice nekodifikovaná, ale plní některé komunikační funkce očekávané dříve od mluvené podoby jazyka spisovného. Tento význam sousloví se ustaluje od 60. let; promítla se do něj změna způsobu komunikace ve společnosti i obrat lingvistických zkoumání k spontánně mluvené řeči měst. Toto pojetí dominuje v zahraniční bohemistice. Od 20. let 20. století je tu sice rozhlas, ale ještě v polovině století se předpokládá, že v něm vystupují jen lidé vyššího společenského a kulturního postavení, kteří si své promluvy připravovali a nezřídka je i četli.

---

² Tento termín nebyl a není chápán jednotně. Fr. Daneš (1997) upozorňuje, že přídavné jméno *obecná* původně znamenalo řeč obecných, tedy prostých, neurozených občanů; nyní je chápáno ve smyslu „všeobecně užívaná“. Současná rozkolísanost, nejednotnost normy obecné češtiny vede některé bohemisty k tomu, že o ní hovoří jako o chiměře (viz O. Uličný, 1994).

Kontaktovost, iluze bezprostřední komunikace s divákem je až doménou televize, a hlavně posledních let, kdy po pádu cenzury a autocenzury narůstá potřeba iluzivní bezprostřednosti v médiích. Tomu vyhovuje lokálně méně příznaková nespisovná podoba národního jazyka lépe než úzce vymezený spisovný jazyk, obecná čeština se tak dostává do funkce jazyka veřejné komunikace tak výrazně, že se zejména u pražských lingvistů uvažuje o její pozici „druhého standardu“, jakési mluvené řeči spisovné (zejména P. Sgall, F. Čermák). To však neodpovídá současné jazykové situaci moravské a slezské (Bogoczová a kol., 2000). Užití obecné češtiny ve veřejné komunikaci tak nemusí znamenat neznalost spisovného jazyka, ale jen „nechtění“ se záměrem původně charakterizačním a poetizačním, který však zobecněl a u některých autorů i zplaněl do pouhé pózy. Tou se ale už výhoda vyplývající z možnosti užívat bohatě stratifikovaného českého jazyka vytrácí (Fr. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997).

V krásné literatuře a v některých žánrech publicistiky, především mluvených, se obecná čeština využívá ve shodě a autorským záměrem: ve starší době literární postavu místně i sociálně zařazuje, od 60. let se však užívá, nejprve v překladech, jako způsob stylizace spontánního projevu bez lokálního a sociálního omezení. Díky tomu se utváří i její stabilizovaná podoba psaná. Tato obecná čeština integruje i mnoho lexémů původně slangových.

Na úrovni syntaxe výpovědi a textu se označení „obecné“ užívá málo, vhodnější je mluvit o rysech mluvenosti a spontánnosti komunikace, i když příklady, jež se uvádějí, velmi často nesou hláskoslovné, tvaroslovné nebo lexikální rysy obecně české. Ve slovní zásobě mají ve výkladových slovnících atribut „obecně české / obecné“. Výrazy, které jsou užívány v běžné komunikaci na (v podstatě) celém území, ale nebyly pojaty do kodifikace (např. výrazy emotivní nebo vzniklé ve slanzích) nebo z ní byly vytlačeny (např. staré výrazy německého původu), se někdy označují také jako profesní neologismy. Toto označení se v jednotlivých slovnících mění, výrazy dříve obecné jsou dnes už mnohdy neutrálně spisovné.

Vlastní rysy obecné češtiny jsou jednoznačné v rovině foneticko-fonologické a tvaroslovné. Takových rysů zdánlivě ubývá, tak jak se postupně hranice spisovného jazyka rozvolňují a jak se jeho kodifikace zbavuje archaických rysů (srov. např. Sgall a Hronek,

1999). Je tu tedy i lingvistické měřítko podobně jako u dialektů zřetelné jen na rovinách nižších, a nadto se vyvíjí.

Obecná čeština v Čechách vytlačuje hovorovou češtinu z jejích prestižních funkcí, zvláště z médií, pronikla i do umělecké literatury, kde ji nacházíme nejen v řeči postav, ale i v řeči vypravěče. Začíná pronikat i do mnohých projevů polooficiálních a veřejných. Tato situace je v českém prostředí pokládána za přirozenou, kdežto na Moravě je obecná čeština ve vyšších, prestižních komunikačních funkcích pocíťována jako nenáležitá, nežádoucí, nevhodná. Zvláště severní Morava a Slezsko jsou oblastmi, kde se hovorová čeština v oficiální komunikaci živě uplatňuje, zřetelně se tedy užitím hovorové češtiny nebo místního nářečí (příp. interdialektu) signalizuje prestižnost nebo neprestižnost konkrétní komunikační situace (M. Čechová, J. Chloupek: *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997).

Následující přehled ilustruje pojmy hovorová čeština a obecná čeština, mezi nimiž vede hranice spisovného a nespisovného jazyka:

- spisovný výraz – *dívat se, oblekl, přijal*
- hovorový výraz – *koukat se, obleknul, víc, míň*
- nespisovný výraz – *vejrá, voblíknul, přijmul*

A. Stich upozornil, že spisovná čeština má své mezery; v různých tvaroslovných funkcích v ní chybí slohově neutrální výrazový prostředek, který by nebyl ani knižní (bychom, lidmi, dobří sportovci), ani „nespisovný“ (*bysme, lidma, dobrý sportovci*). Dlouholetý výzkum běžné mluvy, kterému chyběla podpora oficiálních bohemistických institucí, postupně na základě funkčního hodnocení ukázal, že hovorová vrstva spisovné češtiny není úplná, spíš je tu široké přechodné pásmo jevů ne „plně spisovných“, ale ani ne „nesprávných“.

Základním zjištěním, o kterém psal Henry Kučera (1955) v USA, je existence časté oscilace tvarů spisovných a obecné češtiny v neoficiálním hovoru (i veřejném). Jde o střídání kódů, při kterém se často vyskytují i kombinovaná spojení jako *s téma našima městy, velkýma* (kde by bylo *velkejma* příliš nestandardní a *velkými* příliš knižní). Kombinace opačné (*s našimi městama, velkejmi*) jsou dnes nemožné, podivné by bylo i např. horký mléko nebo dřevavý voka. V takto zjištěné stupnici jsou projevy obecné češtiny časté na velké většině území v hovoru (i veřejném, např. v TV rozhovorech mezi vzdělanými mluvčími): *bysme*,

lidma, volbama, města byly, dobrýho, hezký děvče, dobrej aj. V Čechách se vedle toho často užívá i tvarů jako *mlíko, polívka, přived, vod, von, voknama, vopravit*, což je častější než *vopatřit, zorganizovat* (jde o slohové zařazení slov). O něco vzácnější snad jsou tvary jako *dobrejch, velkejm, vejsledek*, hodně už ustoupilo *ou-* (*ouly, ouřad, je mu ouzko*). Jde ale právě o oscilaci, o celkem volné střídání spisovných tvarů s tvary obecné češtiny, ne o jakousi dřív předpokládanou (úplnou) vrstvu hovorové češtiny uvnitř spisovné normy.

Otázka uznání nebo neuznání jednotlivých tvarů obecné češtiny za spisovné (jejich zahrnutí do kodifikace spisovné normy) je už po řadu desetiletí ožehavá. B. Havránek a další vždycky po několika letech nenápadně prohlásili za spisovné některé tvary; tak se do kodifikace postupně dostaly tvary jako *můžu, moct, kupuju, tlučou, nemoce, velmocím, bez čtyřech, dovlíknout, smlsnul, vyjmutí, přibude; dej mně to, beze mě aj.* aj.; J. Bělič prosadil uznání tvarů *bez něj, otevři ho* (okno) a širokého přechodného pásma ve slovní zásobě. Místo staré zásady *musíš – nesmíš* tak dnešní výuka a poradenská činnost zčásti přešly k postupu typu už *nemusíš – už smíš*. Širší veřejnost o tom ale málo ví, soubory nově „uznaných“ tvarů jsou nepřehledné a je nemyslitelné, že by se v takovém postupu dnes pokračovalo.

Zůstává tedy nejasné, jak dál. Jistě není možné otevřít stavidla a „pustit obecnou češtinu do spisovné“, nevykládat ve škole o rozdíl mezi nimi a nechat jim úplně volný prostor v poradenské a podobné činnosti. Ale kreslit dál červenou čáru mezi tvary „správnými“ a „nesprávnými“ nebo „spisovnými“ a „nespisovnými“, to už není možné. Je zřejmé, že užívání tvarů obecné češtiny se šíří; zároveň dnes už lingvisté v Čechách nepožadují čistě spisovné tvary v běžném hovoru, ani veřejném. Málokdy si připomínají, jak rádi např. ve vlaku u Olomouce slyšeli studentky mluvit *o dobrém mléce a starých mlýnech* nebo podobně. Spíš píšou o tom, že není vhodné požadovat důsledné užívání spisovného tvarosloví v hovoru.

Za hlavní zásadu dnes považujeme nevylučovat z jazyka jakékoli výrazy; všechny v něm mají své místo, své slohové zařazení. Je potřeba, aby ho mluvčí, nositelé češtiny, znali, aby se v rozmanitosti stylových vrstev orientovali.

1.5 Běžná mluva

Běžnou mluvu, běžně mluvenou řeč užíváme pro postižení konkrétní jazykové komunikace. V žádném případě, na rozdíl od obecné češtiny, by neměla být běžná mluva vymezována teritoriálně. V běžné mluvě dochází ke skutečnému míšení jednotlivých kódů koexistujících uvnitř národního jazyka.

Co je běžná mluva? Běžná mluva není stabilizovanou varietou národního jazyka s vlastní hláskoslovím, tvaroslovím, skladbou nebo slovní zásobou. Jde tu o podobu jazyka, která se užívá v nepřipravené a nijak nestylizované soukromé komunikaci, o mluvu užívanou v rodině nebo mezi blízkými přáteli, tedy o podobu národního jazyka, která je vymezena na základě své funkce. Touto funkcí, velmi významnou, je sloužit jako nástroj běžné denní komunikace v situacích, když je důležitý předmět komunikace a posílení sociálních vztahů komunikantů, nikoli prezentace osobnosti pomocí jazyka (M. Krčmová: *Současná mluva v českých zemích*. Praha 1997).

Fr. Daneš (1997:15) k její definici uvádí: „*Termínem běžně mluvená čeština lze označovat repertoár všech různých, různorodých jazykových prostředků (nespisovných, ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závažné užívání spisovného jazyka. Jde tedy o rozsáhlou, nejednotnou, nehomogenní řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variantnosti, kterou probíhá řada parametrů (lokální, regionální, generační, sociální aj.)*.“ Podle J. Chloupka (1986) běžná mluva zahrnuje všechny prostředky národního jazyka, které slouží k běžnému dorozumívání. Běžně mluvená řeč v jednotlivých regionech představuje často směs daného interdialektu s více nebo méně výraznými rysy starého lokálního nářečí, standardu, popř. i obecné češtiny. Přitom se mluva městských center liší od mluvy na vesnicích (dokonce takto vyniká i jakási diglosie venkovských mluvčích). Celkem je užívání spisovné češtiny v ústní komunikaci na Moravě a ve Slezsku zřetelně častější než v Čechách (Fr. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997).

Kromě toho, že se dorozumíváme některým z uvedených strukturních útvarů českého národního jazyka, můžeme ve své řeči (spisovné nebo nespisovné) užívat lexikální nebo frazeologické prvky některého sociolektu, které vypovídají o naší příslušnosti k nějaké

profesní nebo zájmové skupině. Obvykle se mezi nimi rozlišují *profesní mluva*, *slang* a *argot* (nebo *slang profesní*, *slang zájmový*, *argot*), a to nejen podle prostředí, v němž se uplatňují, ale také podle různé motivace vzniku výrazů profesních, slangových a argotických.

Pojetí sociolektu prochází vývojem, zvláště v poslední době vyvstává potřeba přehodnocení jejich definic (zvláště argotu) – někdy nelze přesně určit hranici mezi profesní mluvou a slangem (např. u mluvy vojenské) nebo slangem a argotem (např. mluva sprejerů). Podle Hubáčkovy definice jde o svébytnou součást národního jazyka, jež má podobu nespisovné nebo hovorové vrstvy speciálních pojmenování, realizované v běžném, nejčastěji polooficiálním a neoficiálním jazykovém styku lidí vázaných stejným pracovním prostředím nebo stejnou sférou zájmů a sloužící jednak specifickým potřebám jazykové komunikace, jednak jako prostředek vyjádření příslušnosti k prostředí či k zájmové sféře. Lze také rozlišovat profesionalismy jako nespisovné názvy terminologické povahy a slangismy (v užším smyslu), které vykazují výrazný prvek citovosti a expresivity. Termín slang se však používá i pro označení nespisovného výrazu obecné češtiny, hovoří se např. o slangu současné mládeže (viz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 2001).

Jde tedy o rozsáhlou nejednotnou, nehomogenní řečovou oblast vykazující vysoký stupeň variantnosti, kterou probíhá řada parametrů (lokální, regionální, generační, sociální aj.). Přitom se tu projevují dva momenty typické pro dnešní situaci češtiny:

- 1) široce oblastní rozdíl mezi Čechami na jedné straně a Moravou se Slezskem na straně druhé,
- 2) tzv. míšení kódů, tj. v běžném jazykovém styku se zcela obvykle objevují substandardní formy v jistém, nikoli zcela volném smíšení či kombinování s formami standardními (viz blíže Fr. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997).

Na dosti nepravidelný stupeň variability výše uvedené kombinace spisovných a nespisovných prostředků se v našem prostředí zpravidla pohlíží jako na střídání kódů (code – switching), Fr. Čermák (1996) však právem namítá, že by se v případě střídání kódů v české jazykové situaci (má na mysli češtinu spisovnou a obecnou) jednalo o nepřiměřeně vysokou frekvenci. Optimální řešení spatřujeme v přístupu, který na dotyčné jazykově heterogenní útvary pohlíží jako na (různě rozsáhlé a stukturované) míšení kódů (code – mixing), viz

např. Fr. Daneš 1997, N. Bermel 2001 aj. Tímto různorodým míšením prostředků jazyka nespisovného a spisovného tak vzniká škála registrů (kontinuální série propojených vrstev), jež na území Čech vede od obecné češtiny až k češtině spisovné.

1.6 Profesní mluva a slang

Profesní mluva vzniká mezi příslušníky určitého zaměstnání, kteří ve snaze o jazykovou hospodárnost, ekonomičnost si vytvářejí zkrácená pojmenování reálií své profese (častá je univerbizace, tvoření jednoslovných pojmenování z víceslovných). Profesionalismy jsou mnohdy nespisovnými ekvivalenty odborných názvů (termínů). Svou profesní mluvu mají např. horníci, železničáři, nejružnější řemeslníci, zdravotníci.

*Slang je mluva příslušníků určitého zaměstnání nebo uzavřené společenské skupiny spojené společným zájmem; mluva společenské skupiny (viz *Slovník spisovného jazyka českého V*, Praha 1989). Je to mluva příslušníků rozličných zájmových skupin, kteří vytvářejí na principu jazykové hry (např. využitím metafor pojmenování na základě podobnosti nebo pouhou obměnou běžného slova) synonymní pojmenování (někdy bohaté synonymické řady) k původním neutrálním názvům. Známe např. slang rybářský, trampský, skautský, sportovní aj. či důvěrně známý školní slang. Příklady výrazů ze školního prostředí: *bižola*, *fýza*, *čenina* ad. z názvů známek např. *čtverec*, *trojec*, *atd.* (viz blíže Fr. Cuřín: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1975).*

1.7 Argot

*Argot je mluva vyřazených společenských vrstev, jiným nesrozumitelná, využívající vlastní zvláštní slovní zásobu (viz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 2001). Argot se vytváří v „kriminalizovaném“ prostředí, např. v komunitách překupníků drog, narkomanů, prostitutek, zlodějů apod. Principem je vytvoření tajné mluvy, které by okolí nerozumělo. Jako příklad argotu může posloužit mluva „pražské galerky“ nebo „brněnské plotny“, zaznamenaných argotických mluv pražského a brněnského podsvětí z období mezi 1. a 2. světovou válkou.*

Český argot se vyvíjel ruku v ruce s argotem německým. Ten je starší a podstatně lépe zdokumentovaný, na jeho vývoji si můžeme ilustrovat řadu obecných jevů, které z větší části platí i pro argot český. Německý argot se obvykle nazývá *rotwelsch*, kde *rot* označovalo žebráky z povolání, zloděje aj., *welsch* pak byl výraz pro románské jazyky (v češtině tomu odpovídá slovo vlašský, tedy italský), avšak běžně se tak označoval jakýkoli nesrozumitelný jazyk (výstižný překlad je „žebrácká latina“). Tento argot je popsán v Německu již ve 13. století a od konce 15. století se objevují první slovníky. Jeden z nejznámějších je tzv. *Liber vagatorum* (doslova Kniha tuláků, přesněji však Kniha vagabundů) z r. 1510. Pod stejným titulem v následujících letech vyšly další slovníky v různých německých dialektech a v r. 1528 napsal k jednomu z jejích vydání předmluvu náboženský reformátor Martin Luther. Ten také přesvědčivě popsal, že většina slov tohoto argotu má hebrejský základ.

Kdo tedy byli lidé, kteří vytvořili tento „tajný jazyk“? Od raného středověku byla část obyvatelstva spojena zemskými stezkami, později silnicemi. Byli to zpočátku především obchodníci, později však přibývali lidé, kteří se skrývali před zákonem a také ti, kteří z jakéhokoli důvodu ztratili domov, čímž se – i kdyby se primárně žádného zločinu nedopustili – dostali do rozporu s tehdejšími pořádkem. Tak se na cestách postupně vytvořila zvláštní nesourodá komunita zahrnující žebráky, zloděje, falešné hráče, podvodné kramáře, komedianty, ale i studenty putující od univerzity k univerzitě, zběhlé vojáky i vojáky rozpuštěných armád, kteří se již neměli kam vrátit apod. Slovo tulák dostalo v literatuře 19. a na začátku 20. století poněkud romantický nádech, avšak zákony proti potulce byly namířeny právě proti oné komunitě, se kterou byla spojena nezanedbatelná část trestné činnosti v minulých staletích. V průběhu 19. století se tato komunita postupně stěhovala do rychle se zvětšujících průmyslových měst a její „tajný jazyk“ se stal základem argotu velkoměstské galerky (Fr. Cuřín: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1975).

Přestože se na argot dnes díváme především jako na historický jazykový fenomén, jeho stopy v současném jazyce jsou natolik výrazné, že je třeba se stručně zmínit o jeho původu a jazykových kořenech. Oberpfalcer uvádí v Československé vlastivědě III, že pojem *žena* má v argotu celkem 82 slov.

Ocitujme zde jeden úryvek z Oberpfalcerovy stati *Argot a slangy* z r. 1934: *Lidé bez stálého povolání, tuláci, žebráci, falešní hráči, zloději apod. vytvářejí si zvláštní mluvu také ze*

snahy, aby se jí dorozumívali jen mezi sebou. Je to nástroj jejich boje s ostatní společností. Takový „tajný jazyk“ vzniká tím, že se jednak mění slova a tvary obecného jazyka národního, jednak se v hojně míře přejímají výrazy cizí. Zločinecký živel má čilé styky se sourodými příslušníky jiných národností; nemajíce pevného bydliště, často přecházejí přes hranice. Proto jsou přejaté prvky v mluvě zločinců tak hojné.

To, že výrazy těchto tajných mluv dnes známe, dokládá platnou skutečnost, že význam některých argotismů může být prozrazen, a je tudíž potřeba vytvořit pojmenování nové. Příklady argotických výrazů: *vybílit káču, stříkačka, šplíchačka, chlupatej, lóve, dávat bacha, čokl, prachy, fízl, špicl, být v chládku, být v bryndě, mít kliku; rychna, pekle, lochna, lochčit se, glocna.*

František Oberpfalcer (1934) uvádí: „Mezi slangy a argotem jsou hranice dosti kolísavé. Studenti, vojáci, sportovci a umělci rádi přejímají zřejmé argotismy do svého slangu a naopak argot má mnoho vlastností shodných se slangy ...“ Je třeba si konečně také uvědomit, že v argotu se odedávna mísil princip utajení s ironií, jazykovou hrou a vtipem. Výrazy cihelna pro pražskou porodnici U Apolináře, dívčí touha pro policejní pendrek nebo klamgalásek pro mužské přirození jsou toho názorným příkladem. Uvedme na závěr úryvek staré argotické básně, kterou Antonín Jaroslav Puchmajer připojil k své Hantýrce z r. 1821.

*Když jsem tyčel v Praze v kriminálu,
dostal jsem tam dvě stě vod kaprálů.*

Dostal jsem je všechny pro balíka;

Tyčela tam se mnou má jamborka,

Tyčela tam se mnou pít a dva dni.

Škoda mé jamborky k rohování.

Strčili nás oba do kamena,

Míhali sme tam dost fabiána.

Dostaneme-li se na kopeček,

Budem nosyt' těžký pásek ...

2 SITUACE NA MORAVĚ

2.1 Moravský jazyk – existuje, či nikoliv?

V obecném povědomí obyvatel Moravy (kteří se navíc stejně ve velké většině považují zcela samozřejmě za Čechy) je pojem moravština buď naprosto neznámý, nebo (častěji) se jím prostě míní některé z moravských nářečí, aniž má kdo na mysli, že nejde o češtinu. V úzkém kroužku lidí, kteří Moravu vidí jinak než většina ostatních, je ovšem moravština slovo běžně používané. Pro ně je moravština naprostou samozřejmostí, jazykem, který se staví po bok jazyka českého a rovnoprávně zařazuje do skupiny slovanských jazyků.

V článku Lubomíra Havlíka *Filozofie historie pojetí národního vědomí na Moravě*, otištěném v ročence Moravského národního kongresu 1993/94 je moravský jazyk ještě zmiňován poměrně opatrně, jen se konstatuje, že takové pojmenování se v historii používalo (ještě v roce 1848 se zemský sněm usnesl, aby se moravský jazyk zavedl do škol, úřadů a kostelů), že Jednota bratrská měla zásadní podíl na vytvoření novodobého spisovného českého jazyka se značným uplatněním prvků moravského jazykového úzu (takže podle autorova názoru pojem moravský jazyk nebyl zase tak bezdůvodný). Jinak autor uvádí, že v 19. století v Čechách poukazovali, že český jazyk je vlastně jazykem moravským, existenci spisu *Hlasové o potřebě jednoho spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (vydaného r. 1846) komentuje tím, že pokud se takový společný jazyk měl teprve vytvořit, nemohl ještě existovat (nevyslovená za tímto stojí myšlenka, že tedy fakticky existovaly jazyky dva). Myslím, že právě tento článek byl nejdůležitějším zdrojem dalšího života pojmu moravština a představy o moravském jazyce v okruhu některých Moravanů a dnes je již mezi nimi existence moravštiny považována za samozřejmou. Kromě tohoto malého okruhu lidí však člověk jinde na slovo moravština nebo spojení moravský jazyk nenarazí. Např. podle prohlášení Karla Havlíčka (Borovského) v Národních novinách v r. 1849 je čeština vlastně spisovnou moravštinou.

Mezi dvěma světovými válkami se v tehdejším Československu mluvilo o československém jazyku, a to z důvodu vytvoření dojmu většinového národa ve státě (sami Češi netvořili ani polovinu obyvatelstva a Slováci byli až třetí za Němci). Až do rozpadu

Jugoslávie se od konce 19. století používalo na západním Balkánu označení srbochorvatský jazyk, důvody byly asi podobné jako v případě Československa (ale na Balkánu je to více opodstatněné). V obou státech po jisté době zanikla potřeba hovořit o jednotném jazyku a českoslovenština se tak začala chápat jako čeština na jedné straně a slovenština na druhé a srbochorvatštin jako srbština a chorvatština.

Myslím, že právě politické hledisko je to, na co se odvolávají zastánci existence moravštiny. Tvrdí, že nazývat mluvu na Moravě českými nářečími je jen druh politického nazírání, a jestliže změníme politický názor, můžeme klidně mluvit o moravštině. Když se jen z politických důvodů mluvilo o československém jazyku a přitom se jednalo o češtinu a slovenštinu, proč bychom nemohli mluvit zvlášť o češtině a zvlášť o moravštině, pokud připustíme, že mluvit o jednotné češtině je také jen politický názor? Tak to skutečně někteří dělají, ale takový postup je nesprávný. Jazykověda (pokud je to opravdu věda a ne jen „papouškování“ něčích názorů) je na politice nezávislá, to znamená, že v jazykovědě se jazyky rozlišují mezi sebou podle vědeckých hledisek, ne politických, a jazykověda může hovořit o dvou různých jazycích, i když se je propaganda snaží vydávat za jeden, ale ovšem i naopak.

Představíme-li si jazykový vývoj na Moravě na časové ose, pak lze slova o moravštině zaznamenat na této ose nejdříve v období tzv. Velké Moravy. Tehdy spatřila údajně světlo světa staromoravština. Už použité slovo *údajně* naznačuje, jak to vlastně doopravdy s touto staromoravštinou bylo. Ale ukažme si na konkrétních faktech, na čem lze takové posouzení založit.

Obecně se jazyk, který vytvořili řeční učenci Konstantin s Metodějem, nazývá staroslov(a/ě)nština, i když ve své době se o něm mluvilo prostě jako o slovanštině (*jęзыкъ словѣньскъ*). Celkem je známo, že oba bratři zmíněný jazyk vytvořili na základě mluvy, která se v té době užívala v okolí Soluně (protože věrozvěsti ze Soluně pocházeli a tamní jazyk znali). Na Moravu tedy přinesli jazyk, který nepocházel z místních zdrojů. Ovšem praslovanština se rozpadala, takže jazykové rozdíly mezi jednotlivými částmi slovanského území byly malé, vesměs jen hláskové, v malé míře též již i ve slovní zásobě. Ale byly a tyto drobné rozdíly stačí k charakteristice staroslovanštiny.

Všechny národy, které staroslovanštinu používaly ve větší míře, se jí však časem zřekly pro její velkou odlišnost od lidového jazyka. Dalo by se tedy namítnout, že i na území Moravy do ní pronikaly jevy běžné v jazyce lidu Moravy, a tedy alespoň z tohoto důvodu je oprávněné pojmenování moravština. Jenže tak tomu bylo jen do velmi malé míry. Morava je jediná země, kde se staroslovanština používala v době doznívající existence mnohých jejích typických rysů (např. jery, nosové samohlásky) ještě u všech Slovanů. Tudíž nebyl mezi ní a mluvou místního lidu ještě tak velký rozdíl jako v pozdějších stoletích, a nebyl tak příliš důvod do ní vnášet cizorodé prvky. Nadto byla staroslovanština jazykem velmi malého okruhu vzdělaných lidí, kteří určitě dbali na to, aby jazyk užívali pokud možno správně. Proto prvků vnesených z moravské varianty rozpadající se praslovanštiny do staroslovanštiny jistě nebylo mnoho, většinou šlo o slova církevního života, přejatá z latiny a němčiny (*měša*, *křižb*), a malý počet hláskových obměn. I z tohoto důvodu je podle mého názoru nesmyslné mluvit o (staro)moravském jazyce. Po druhé se o moravštině hovoří asi až v souvislosti se vznikem humanitní spisovné normy češtiny (bratrská čeština, údajně vlastně téměř kopie moravštiny), ale než se k tomuto období dostaneme, přece jen bude nutné projít si vývoj, především hláskový, v období mezi tím.

V době po rozkladu praslovanštiny se na území Čech, Moravy a Slovenska užíval jazyk, který se od praslovanštiny nelišil hodně, především změnou nosových samohlásek za ústní a zánikem tzv. jerů (*ь, ѣ* → *i*; *samohlásky ještě kratší než krátké samohlásky*). Přitom je prokazatelné, že mezi Čechami a Moravou (a také Slovenskem) nebyly podstatné jazykové rozdíly. Pokud někoho v dřívějších dobách nebo dnes napadlo ustavit samostatný moravský jazyk, snad bez výjimky uvažoval o kodifikaci některého existujícího nářečí.

Úvahy o takové kodifikaci se ale omezovaly jen na hláskové znaky. Jako kdyby platilo, že se slovanské jazyky (a tedy i budoucí moravština a čeština) liší mezi sebou jen odlišnými hláskovými poměry. Zaměření pouze na tento rys jazyka však nedovoluje odpoutat se z rámce jednoho jazyka, vždyť nářečí jsou obecně definována právě jako místní hlásková obměna příslušného jazyka. Prohlásit za spisovné některé z těchto nářečí, a tak mít zcela samostatný jazyk, tedy není principiálně možné, pokud již je spisovným jiné nářečí z okruhu navzájem příbuzných nářečí. A že všechna lidová nářečí v Čechách i na Moravě tvoří spolu celek pojmenovatelný jako český jazyk, nemůže být pochyb. Vyvinula se totiž jako důsledek

jednoho vývoje a nikdy se od sebe neodlišila natolik, aby se v nich neprojevoval i další společný vývoj (na rozdíl od východoslovanských jazyků, které mají společný původ, ale kvůli odlišnému politickému vývoji se běloruská a ukrajinská mluva sblížila se západoslovanskými jazyky). Už z historického pohledu je zřejmé, že na Moravě nikdy v dějinách nebyly společensko-kulturní podmínky (izolace od Čech) pro to, aby se zde vůbec mohl vyvinout nějaký jazyk od češtiny odlišný.

Každopádně i z kulturně-společenského vývoje na Moravě je zřejmé, že pro samostatný jazyk nebylo místo. Již od dobytí Moravy Oldřichem v letech 1018–1019 docházelo mezi Čechami a Moravou k četným přesunům obyvatel (jak dokládají zeměpisné názvy), na Moravě se odehrávaly mnohé přemyslovské vojenské akce, takže obyvatelstvo Moravy nebylo jazykově v izolaci. Pokud ovšem má vzniknout skutečná moravština, nezbytně bude muset být odlišná od češtiny, a to nejen v povrchnostech, takže potom bude dosavadním uživatelům češtiny na Moravě připadat hodně nezvykle, dokonce až cize, a je pak otázka, zda takovým jazykem budou ochotni mluvit, zejména za předpokladu, že se ho budou muset naučit. A že se bude nový jazyk muset učit, nemůže být pochyb.³

Navzdory neexistenci moravštiny existují jazykové prvky umožňující z něčeho vyjít a nastolit jistý směr. V oblasti českého jazyka existují čtyři základní nářeční skupiny, resp. pět skupin, z nichž v každé jsou seskupena nářečí vyznačující se vedle znaků společných s ostatními nářečími českého jazyka nebo aspoň s některými z nich různými znaky příznačnými jen pro danou skupinu.

Převážnou část celého jazykového území zaujímá v západní části nářeční skupina **česká** v užším smyslu (zhruba na území Čech a v pomezích jihozápadních úsecích Moravy). Nejvýraznějším společenským znakem českých nářečí je téměř po celé oblasti dvojhláska *ej* proti spisovnému psanému *ý* a z části též *í* (*starej bejk*) a dvojhláska *ou* ve shodě se spisovným jazykem (*nesou*). Střední Moravu (mimo úseky na jihozápadě a pruh na východě) zaujímá nářeční skupina **středomoravská** neboli hanácká. Naprostá většina středomoravských nářečí má proti spisovnému *ý* (*í*) a *ou* hlásky *é*, *ó* (*staré*, *nesó*). Širokým pásem při východních hranicích se táhne nářeční skupina **východomoravská** neboli moravskoslovenská, jejíž nářečí mimo některé drobné úseky proti uvedeným spisovným

---

³ <http://dalsimoravak.bloguje.cz/tema-1-moravsky-jazyk.php>

hláskám mají *í* a *ú* (*starí bík, nesú*). Severovýchodní část Moravy zaujímá nářeční skupina **slezská** neboli lašská. Zde mají na rozdíl od ostatních nářečí českého jazyka vesměs jen samohlásky krátké a proti spisovnému *ý* (*í*), *ou* zpravidla nebo většinou *y* (*i*), *u* (*stary byk, ňesu*). Přízvuk je převážně na předposlední slabice (stařenka), na rozdíl od pravidelného přízvuku na první slabice v nářečích ostatních. Vedle uvedených skupin zvláštní postavení v komplexu českého národního jazyka zaujímá polsko-český smíšený pruh v prostoru od Ostravy a zhruba mezi Bohumínem a Jablunkovem (viz blíže J. Bělič: *Nástin české dialektologie*. Praha 1973).

2.2 Středomoravská nářečí

Zaujímají téměř celou západní polovinu Moravy. Jejich severní hranici vymezuje území bez tradičních dialektů. Na jihu dosahují až téměř k státní hranici, jež je nyní zároveň hranicí jazykovou mezi jazykem německým (v Rakousku) a českým:

1. úsek centrální – Prostějov, Olomouc, Malá Hradisko
2. úsek jižní – Brno, Tišnov
3. úsek východní – Hulín
4. západní okrajový úsek – Leština

Tato nářečí jsou charakteristická především hláskou *ó/o* na místě českého *ou* a *é* na místě českého *ej*. Tyto dvě hlásky jsou sice odlišné od odpovídajících hlásek českých, ale z nich pocházejí. Česká hlásková změna *ý* na *ej* a *ú* na *ou* proběhla téměř v celých Čechách a na Moravě až na hranici pozdějších východomoravských nářečí. Středomoravské *ó/o* za *ú* a *é* za *ý* je tedy výsledek vývoje češtiny, není to nic svébytného. Že se české *ej* a *ou* rozšířilo až na hranice východní Moravy, je dobře doložitelné. Na středovýchodní Moravě totiž existuje nářečí dolské na západ od Uherského Hradiště a nářečí kelečské na jih od Hranic, kde existuje *ej* a *ou* stejně jako v obecné češtině. Na většině středomoravského území se totiž později *ej* změnilo na *é* a *ou* na *ó*, ale tato dvě nářečí touto změnou nebyla zasažena, takže tam původní stav, shodný se stavem v Čechách, zůstal (v 19. století, když ještě jazykověda věděla o vývoji českého jazyka málo, se tyto dvě oblasti považovaly za výsledek osídlovací akce z Čech). Navíc, i fonetika potvrzuje, že na celé západní a střední Moravě dřív *ej* a *ou* bylo,

středomoravské *é* a *ó* se totiž z původního *y* a *ú* nemohlo vyvinout přímo, *ej* a *ou* jsou nezbytným mezistupněm. Také stejnoslabičné *aj* se na střední Moravě změnilo na *ej*, teprve později se toto *ej* stáhlo na *é*. I zde musí být z fonologického hlediska mezi *aj* a *é* mezistupeň *ej*. Z toho tedy vyplývá, že středomoravská nářečí jsou jen ještě více vyvinutou obecnou češtinou, nemají samostatný původ. Jinými slovy, kdyby neexistoval vývoj češtiny, neexistovala by ani středomoravská nářečí v současné podobě. V žádném případě se tedy nejedná o něco svébytně moravského. Jak jsou středomoravská nářečí hláskově závislá na češtině a s ní úzce spjatá, si můžeme ukázat na následujících třech srovnáních jich, češtiny a ostatních slovanských jazyků:

Ej/é/y: česky *hejbat*, (středomoravsky *hébat*), slovensky *hýbat'*, polsky *gibnąć (się)*, hornolužicky *hibać*, dolnolužicky *gibaś*, ukrajinsky (-) *hybaty*, rusky *gibať*, slovinsky *gibati*, srbochorvatsky *gibati*, bulharsky *gibam* (bul. nemá infinitivy), praslovansky *gybati*. V mnoha slovanských jazycích, jak je vidět, splynulo *y* a *i*, ale změna na *ej* nastala jen v češtině a jejích středomoravských nářečích.

Ou/ó/ú: česky *houně*, (středomoravsky *hóňa/hoňa*), slovensky *huňa*, polsky *gunia*, ukrajinsky *hunja*, rusky *gunja*, slovinsky *gunja*, srbochorvatsky *gunj*, bulharsky *gunja*, praslovansky *guňa*.

Aj/é/aj: česky *vejce*, (středomoravsky *véce*), slovensky *vajce*, polsky *jaje*, rusky *jajco*, ukrajinsky *jajce*, bělorusky *jajka*, slovinsky *jajce*, srbochorvatsky *jajce*, bulharsky *jajce*, praslovansky *ajbce* (zde můžeme mimochodem vidět, že čeština včetně jejích nářečí je jediný slovanský jazyk, v němž praslovanské *ajbce* přibralo na začátku slova *v-*). Vůbec se pak středomoravská nářečí neliší od obecné češtiny provedením přehlásky *é* na *í*, v čemž se zase liší od ostatních slovanských jazyků: česky *nést*, (středomoravsky *níst*), slovensky *niest'*, polsky *nieść*, rusky *nesti*, ukrajinsky *nesty*, srbochorvatsky *nesti*, slovinsky *nesti*, praslovansky *nesti*. V polštině a slovenštině se původní *e* rovněž změnilo (je to velmi podobné češtině, protože *ie* je v češtině mezistupeň mezi *é* a *í*), ale jde přece jen o samostatný vývoj vzhledem k češtině, což o středomoravských nářečích nelze říci v žádném případě. Jestliže se tedy hlavní znaky obecné češtiny rozšířily až na východní okraj střední Moravy, je středomoravská nářeční oblast jen jakousi oblastí obecné češtiny s poněkud zvláštními rysy, a nemůže tudíž sloužit jako podklad pro moravštinu jako jazyk na češtině nezávislý. Závěr je

tedy ten, že se můžeme obrátit jen na nářečí východomoravská. A samozřejmost tohoto závěru vyplyne nejen z právě uvedeného, nýbrž i z úvodního přehledu hláskového vývoje češtiny, když si uvědomíme jeho územní rozsah (Čechy lze pominout): přehláska *‘a* (měkkícího) a *ä* (mezistupeň za praslovanské *e*, dodnes přežívající ve slovenštině) na *ě* (a pak buď na *e* nebo přes *ie* na *í*) se provedla na celém jazykově českém území, ale v ojedinělých nářečích na valašsko-lašském pomezí vůbec, slabičné *l* a *r* zůstaly ve většině východomoravských nářečí, kdežto jinde na Moravě se jako v češtině v určitých případech změnilý na *lu* a *er*. Východomoravská nářečí jsou také jediná, která do značné míry uchovávají původní staročeské délky samohlásek (např. *leťél*), kdežto jinde je stav shodný s dnešním českým, na východní Moravu neproniklo protetické *v-* (např. čes. a střmor. *voko*), úžení *é* na *í*, změna *y* na *ej* a *ú* na *ou*, nepronikla sem změna téžeslabičného *aj* na *ej*.

2.3 Východomoravská nářečí

Jedná se o širokou oblast ve východní části republiky při moravskoslovenské hranici a v jejím rámci rozlišujeme dále čtyři podskupiny:

1. severní (Valašsko) – Zlín
2. jižní (Slovácko) – Šumice, Luhačovice
3. západní (Kelčsko a dolská nářečí) – Bořetice
4. jihovýchodní (Kopaničářská nářečí) – Bánov

Východomoravská nářečí jsou tedy nejméně zasažena českým hláskovým vývojem a jako jistý podklad pro samostatný, na češtině nezávislý moravský jazyk, jsou tudíž nejlepší. Kromě obecných východomoravských prvků porůznu na východní Moravě narazíme v hláskové oblasti vlastně jen na zachování slabičného *r* a *l* (např. je *blcha*, *čln*, *žrd’*), jinak vůbec je mnohdy (není to důsledné) zachována starobylá podoba slova např. *karp* (= kapr), *klešč* m. (= klíště s.; praslovansky *klěščь* m.), *hrab* (= habr; psł. *grabъ*), *konopa* ž. (= konopí s.; psł. *konop’ a* ž.), *krč* (= křeč; psł. *krъčь*), *malžen* (psł. *malъžena*, tvar dvojného čísla), *mhla* (psł. *mъgla*). V oblasti tvaroslovné jsou odchylky dány především hláskovým stavem (takže např. vzory *pán-muž*, *žena-růže* a *město-moře* mají mnohem více stejných koncovek než obecná a spisovná čeština), jinak větší rozdíly se vyskytují především u sloves: v 3. os. mn.

čísla je ve 4. třídě koncovka *-á* (*nosá*, srv. slovensky *nosia*, rusky *nos'a* atd.), část sloves zůstává v 1. třídě, takže v 1. os. jedn. čísla mají koncovku *-u* (*bodu* = bodám atd.), čímž se velmi blíží stavu, jaký byl v Čechách a na Moravě (a nejen zde) po rozpadu praslovanštiny.

Občas přezívají starobylé prostředky ve skladbě jednoduché věty: genitiv záporový (*tenkrát nebylo tých kamenných mlýnů*), jeden větný zápor (*meli zme pozemky žiadnej prvej třídy* = neměli jsme žádné pozemky. Jeden nebo dva záporny kolísaly již v praslovanštině, nakonec se ustálily dva záporny. Některá slovesa si uchovala původní genitivní předmět (*poščajte ňe téj tušky na chvílu*), bezpředložkové vyjadřování odluky (*já jich neodejdu*), bezpředložkové vyjadřování času (*musijũ pracovat aj nedělama*), předložka *do* má ve zbytcích též původní význam *k* (*idě do pána velebného*). V oblasti slovní zásoby je nápadné, že se zde udržuje jistý počet slov ve starobylém významu, občas i slova, která v češtině už zanikla nebo mají jiný význam (např. *zboží* ve významu *obilí*, *skoro* ve významu *brzo*, *statek* ve významu *dobytek*, *čúhať* (čes. *-ou-*) ve významu *dívat se*, *koukat se*, slovo *sok* s významem *sliny smíchané s tabákem* a řídce i *šťáva* (v praslovanštině význam *šťáva*, slovo *šťáva* je přitom česká specialita), *trut* ve významu *trubec* (české *trubec* vzniklo přetvořením tohoto slova), *debřa* znamenající *rokle* a další.

Obecné znaky východomoravské nářeční skupiny, z nichž některé nalezneme samozřejmě i v mluvě Halenkovic:

1. neprovedeny přehlásky – zůstává *u, ú* (*břuch, v nedělu, majíú*), zůstává *aj* (*daj, dělaj, najdelší*)
2. krátké samohlásky v případech jako *prah, blato*; 7. p. *nama, vama*; inf. *dat, bit, //dať, byť* (+ infinitiv *na – ť*)
3. rozlišení 6. a 7. pádu *u adjektiv a zájmen* (oproti obecné češtině!)
4. odsouvání *j* (*ídlo, eště, podóit*)
5. nepřehlasované tvary – *mňa, ťa, bojím sa, ležat, Janiček*
6. délka v přičestí minulém – *vézl, nésl*
7. v 7. p. pl. nejčastější koncovka *-ma (-ama)*, 6. p. pl. *-och*, 3. p. pl. *-om*
8. zachováno *-ý (-í)* – *mladý muž* (proti OČ – *mladej*)!
9. nepřípustnost protetického *v* a ostatních znaků OČ

10. užívání přechodníků přítomných u starší generace, převážně v ustálených podobách – *stoja, chod'a, chca nechca*. Často má adverbializovanou podobu – *klekačky, ležačky, stojačky*

2.4 Českomoravská nářečí

Patří do české skupiny (podskupiny: a – severovýchodočeská, b – středočeská, c – jihozápadočeská, d – českomoravská). Tato nářeční oblast tvoří neširoký pás na hraničním pomezí Čech a Moravy a lze ji vnitřně dělit na následující úseky:

1. úsek severní (žďársko-bystřický) – Žďár nad Sázavou
2. smíšená jazyková oblast (jihlavský) – Jihlava
3. úsek jižní (jemnický) – Jemnice

Celou oblast je možno označit za pás nářečí přechodných, která mají mnohé znaky nářečí českých v užším smyslu a zároveň některé znaky nářečí moravských. Nářeční znaky českomoravské skupiny:

1. krátké samohlásky *prah, blato, rana*
2. souhlásková skupina *šč, ešče, dešč*
3. zachování stejné koncové souhlásky kmene (*hoši, hoším*)
4. tvary *prosijou, vozijou, umijou*
5. tvar 4. pádu množného čísla mužského rodu životného podstatných jmen je shodný s tvarem 1. pádu (*stavíme sněhuláci*)
6. sloveso být má ve druhé osobě jednotného čísla tvar *seš* ve významu sponového slovesa; *-s* jako pomocné sloveso minulého času
7. ve významu sponového slovesa má 1. osoba jednotného čísla slovesa být tvar *su* jako v moravských dialektech
8. podstatná jména s kořenem na *-s, -z, -l* se skloňují měkce
9. v 1. a 2. osobě plurálu imperativu sloves, jejichž imperativ v singuláru má koncovku *-i*, je koncovka *-ime, -ite* (*tiskněte > tisknite*)
10. změna *št' > šč* (*děšt' > dešč*)

(Viz dále Utěšený, S: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*. Praha 1960.)

2.5 Slezskomoravská nářečí

Tuto nářeční oblast tvoří:

1. úsek západní (opavský)
  - a) část centrální – Opava
  - b) část okrajová jižní a západní – Olbramice
2. úsek východní (ostravský)
  - a) část dolnoostravická – Metylovice, Ostrava
  - b) část hornoostravická – Morávka
3. Úsek jižní (moravský) – Vlčovice

Územně se stýká s polštinou na severozápadě a slovenštinou na jihovýchodě. Okrajové postavení východního úseku způsobuje, že směrem k východní hranici přibývá znaků shodných s polštinou, směrem k jižní hranici naopak jevů slovenských.

Národnostní poměry ve Slezsku byly od pradávna složité. Jeho území bylo už ve středověku osídleno slovanským obyvatelstvem, od 13. století sem přicházeli kolonisté německého původu. Po staletí se zde střetávaly vlivy německé, české a polské kultury a tomu odpovídala také jazyková roztržitost. Podstatná část obyvatelstva Slezska a zvláště lidé ve městech hovořili německy.

Význam němčiny jako hlavního jazyka od 18. století vzrůstal, a to jak v Rakouském, tak Pruském Slezsku. Slovanské obyvatelstvo i nadále hovořilo místními nářečími. Čeština i polština se v archaizované podobě udržovaly v kostele či ve škole, z němčiny však do dialektů pronikala řada německých slov z oblasti správy, vojenství či slova spojená s pokrokem v hospodářství nebo společenském životě.

Zcela specifické podoby pak nabývala řeč v jazykově smíšených oblastech Slezska a na polsko-moravském pomezí. Jazykové zvláštnosti ve Slezsku mimo jiné také způsobily, že se zde národní vědomí slovanského obyvatelstva probouzelo pomaleji než jinde. Lidé se zpravidla nepovažovali za Čechy či Poláky, ale pojmenovávali se spíše podle území, kde žili – Slezané (na Těšínsku Šlázaci), Moravci (na Opavsku a Hlučínsku), Hornoslezané neboli Wasserpolané či Wasserpolaci. Poprvé se s pojmem Wasserpolaci setkáme v 17. století. Označoval slezské Poláky, jejichž jazyk se lišil od tehdejší literární polštiny, kteří žili

v Horním Slezsku. Slezská nářečí se navzájem dost liší. Část jich obsahuje mazuření (viz níže), na západě se blíží lužické srbštině, na jihovýchodě přechází do moravských nářečí češtiny a goralštiny. Mají mnoho vlastností typických pro lechickou skupinu západoslovanských jazyků, jsou ovšem značně ovlivněny češtinou a němčinou.

Vymřelé dialekty Dolního Slezska se vyznačovaly např. mazuřením (vjecořo večere) či přehláskou 'e > 'o po š, č, ř, ž, ň, l', t', d' (podobně jako dolnolužičtina a část nářečí severoalpavských). Zejména v Ratibořsku (v dnešním Polsku), výjimečně také na Těšínsku se vyskytovaly tyto znaky:

1. používání dlouhého í, ale zkráceně
2. zachovává se aj
3. přízvuk je až na 3. slabice – silný vliv polštiny
4. protetické v není (okno)

(Dále viz Ad. Kellner: *Moravská a slezská nářečí*. Brno 1946.)

Ukázka a porovnání slezského nářečí se spisovnou češtinou: *Otče náš*

slezsky:	česky:
Uojcze nasz, kery jeżeś we ńebje, bydź pośwjyncůne mjano Twoje. Przińdź krůlestwo Twoje, bydź wola Twoja, jako we ńebje, tak tyż na żymji. Chlyb nasz koźdodżynny dej nům dźiśej. A uodpuść nům nasze winy, jako a my uodpuszczůmy naszym wińńikům. A ńy wůdź nos na pokuszyńy, nale zbow nos uode złygo.	Otče náš, jenż jsi na nebesích, posvěť se jméno Tvé Přijď království Tvé. Buď vůle Tvá, jako v nebi, tak i na zemi. Chléb náš vezdejší dej nám dnes A odpusť nám naše viny, jako i my odpouštíme naším viníkům a neuveď nás v pokušení, ale zbav nás od zlého.

3 MĚSTSKÁ MLUVA

Motto:

*„Některé české nelibozvучné tvary
ucho Moravce a Slováka velmi uráží.“*

Alois Vojtěch Šembera

Při běžném každodenním soukromém rozhovoru potřebujeme především jen to, aby bylo sdělení dostatečně srozumitelné, nárok na jazykovou správnost ustupuje do pozadí a jen tehdy, když se kód u jednotlivých účastníků komunikace výrazněji odlišuje, přitahuje k sobě pozornost, stává se zdrojem nepochopení, žertu nebo vede k následujícím metajazykovým vyjádřením.

Obecně můžeme říci, že český běžně mluvený jazyk jako podoba národního jazyka se specifickou komunikativní funkcí existuje všude tam, kde existují čeští mluvčí. Pojem běžně mluvený jazyk je pak tam, kde hodláme hovořit o jazyku města. Lze jej ztotožnit s pojmem městská mluva, jež rozpracovávala česká lingvistika především od počátku 60. let zásluhou J. Běliče (viz J. Bělič 1962). Pozornost k mluvě měst se ve starší době objevila ojediněle (např. zmínky u Bartoše a Havránka), a i tu šlo jen o vytčení diferencí od stavu v tradičních nářečích městského okolí. Zkoumání běžně mluveného jazyka měst je specifickým problémem. Zvláštnost přístupu k městské mluvě ve srovnání s tradičními metodami dialektologickými vidíme v tom, že se zkoumá ne relativně stabilizovaná mluva lidí žijících v jisté izolaci, která má pevnou, velmi vyváženou normu, jak je u tradičního teritoriálního dialektu obvyklé, ale naopak jazyk v pohybu vzniklý vývojem staršího stavu, jehož charakter byl rozrůzněný, za tlaku a vlivu jiných jazykových útvarů, mj. prestižních.

Již v dřívějších dobách byl v mnoha městech větší pohyb obyvatel, kontakty s mluvčími s jinými jazykovými návyky tu byl daleko živější než na vesnicích a snaha odlišit se od nářečí „vesnické“ mluvy tu byla, živena sociální situací, obvykle již před více generacemi. Zatímco v obcích s tradičním nářečím užívají rodáci nářečí nejen v rodinném kruhu, ale i uvnitř venkovské společnosti (v hospodě, v obchodě atd.) a u starších lidí i mimo obec, ve městech bývá jazyk v těchto případech velmi často odlišen. V rodině zaznívá

např. podoba bližší starému lokálnímu stavu, na veřejnosti se projev přizpůsobuje spisovnému, eventuálně jinému prestižnímu jazyku. Studium mluvy města má ještě jednu specifickou tvář – je při něm nutno přihlížet i k sociální stránce rozvrstvení lidské společnosti. Název „běžně mluvený jazyk města (městská mluva)“ označuje jazykový útvar pro město typický, ale nelze přímočaře soudit, že co obec s městským statutem, to městská mluva. Takový přístup by byl ryze formalistický a výsledek práce by byl velmi zkreslující. Podstatou totiž není městský statut, ale sociální struktura, jež je typická především pro města stará a nejvýrazněji vystupuje v městech historického rázu a městech průmyslových.

Městská mluva je uplatňována v každodenním běžném styku. To je podobné běžně mluvenému jazyku, přesto však existují dva hlavní rozdíly:

1. mluva městských obyvatel se liší od mluvy okolního venkova
2. mluva jednotlivých měst se od sebe odlišuje, ale ne vždy

Využití spisovného jazyka. Reprezentativní podoba národního jazyka, spisovný jazyk, se v soukromé komunikaci uplatňuje poměrně málo. Je jazykem oficiálního sdělování, schopný vyjádřit i nejsložitější odborné a vědecké pojmy a jejich vztahy. Mluvená podoba spisovného jazyka se vytvářela postupně především v komunikaci společensky závažné. I v případě, že bude užíván pouze jazyk (hovorově) spisovný, mimo rodinu se však dítě brzy setká s projevy, které čistě spisovné nebudou (viz blíže Fr. Daneš a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997).

Proměny běžné mluvy. Proměny můžeme dobře sledovat a interpretovat v souvislosti se strukturou společenství, jež ji užívá. V menší obci může být tato mluva poměrně jednotná, pouze generačně rozrůzněná. V malé obci totiž tvoří jazykové společenství všichni obyvatelé. Jinak je tomu ve větších obcích, a především ve městech. Sociální struktura města je totiž odlišná. Ve městě je vždy pohyb obyvatelstva mnohem větší než v malých obcích. Město je přirozené kulturní, politické a ekonomické středisko, roste především díky přistěhovalectví z okolí nebo i vzdálenějších regionů, do města dojíždějí lidé za prací a kulturou, zapojují se do komunikace, a vnášejí tak svůj podíl do formování běžné mluvy města. Podloží, na němž se formuje mluva města, je tedy diferencovanější než ve venkovské obci. Může se v něm střetávat nejen několik příbuzných dialektů, ale i vlivy dialektů vzdálenějších, někdy dokonce

i různých národních jazyků. V tom se proces formování běžně mluveného jazyka města blíží situaci, která vzniká v místech s velkým pohybem obyvatelstva.

Běžně mluvený jazyk jednotlivých regionů se samozřejmě liší také proto, že vyrůstá vždy na jiném podloží nářečním a formoval se v odlišných podmínkách sociálních. Společný je pouze fakt přítomnosti celonárodního spisovného jazyka a jeho vlivu na běžnou mluvu, avšak i tento vliv je v jednotlivých regionech přijímán různě a má rozdílné důsledky.

Na Moravě a ve Slezsku dosud trvá v rámci běžné mluvy zřetelné rozlišení regionální. V běžné komunikaci venkova si udržují své místo dialekty, regionálně je silně poznamenána i mluva měst. Proměny jsou patrné ve všech jazykových plánech a jsou, zejména na severu Moravy a ve Slezsku, mimořádně rychlé a nápadné. Pohled na běžně mluvený jazyk konce tisíciletí ukázal ještě další zajímavý jev: v běžné komunikaci klesá význam národního jazyka jako atributu určité sociální skupiny. Nejvýraznější sociální rozdíly v běžné mluvě pozorujeme na severní Moravě ve Slezsku: vzdělanější vrstvy se přiklánějí ke spisovnému jazyku, zatímco ostatní mluvčí dosud udržují kontinuitu se starým dialektovým podložím; kromě toho jsou tu i výrazné rozdíly generační a profesní.

Městské mluvy přibývá, neboť přibývá větších míst městského charakteru. To samozřejmě zasahuje do formování současné jazykové situace. Je velmi obtížné zkoumat městskou mluvu, neboť je k tomu třeba nejen lingvistických aspektů, ale i sociologických, popř. psychologických, dat a výzkumů. Pro takový výzkum zatím nebyly takové podmínky, proto je pojem městská mluva nevyhraněný a mlhavý. Městskou mluvu si je možné teoreticky představit jako množství různých interdialektů, protože každé město má jako samostatná sociální struktura předpoklady se vyvíjet vlastním způsobem. Město však představuje otevřenou sociální strukturu, tzn. že není izolovanou jednotkou uvnitř našeho národního hospodářství a společenství. Takže na závěr bychom mohli říct, že městská mluva je vlastně taková sociolingvistika (viz blíže D. Davidová a kol.: *Mluvená čeština na Moravě*. Ostrava 1997).

3.1 Ostravská městská mluva

Když v roce 1937 Eugen Rippl vydal první část plánovaného rozsáhlého slovníku obecné češtiny (*Tschechisch im Alltag*), stanovil tři specifické okruhy městské mluvy, a to pražskou, brněnskou a ostravskou. Teoreticky lze téměř v každém městě vypořádat nějaké místní jazykové odlišnosti, avšak vznik svébytné městské mluvy je vázán na město určité minimální velikosti.

Podíl slov argotického původu je v ostravské mluvě podstatně menší než v mluvě brněnské. O to zajímavější jsou zde jazykové vlivy bezprostředního okolí. Ostrava je satelitním městem rozloženým po obou stranách řeky Ostravice, přičemž na levém břehu leží část moravská, na pravém část slezská. Dále je zde oblast Ostravy-Poruby, blízká opavskému Slezsku, část Ostrava-Jih, což jsou městské části jazykově blízké severní Moravě a severnímu Lašsku, a oblast východní, přiléhající k oblasti Prahy (místní název pro Hlučínsko) s výrazným vlivem němčiny. Vzdálenost mezi těmito městskými obvody činí v některých případech téměř padesát kilometrů (J. Skulina: *Ostravská mluva*. Ostrava 1979). Dále zde uvádím několik výrazů charakteristických pro ostravskou mluvu:

- *Achtlik* – osminka, tedy 0,125 l.
- *Ajzboňak* – železničář
- *Arešt* – vězení
- *Armara* – skříň
- *Baraba* – lump
- *Bravské maso* – maso vepřové
- *Bebechy* – věci
- *Biglbret* – žehlicí prkno
- *Bunek* – čmelák
- *Cumel* – dudlík
- *Cyp* – blbec
- *Čupr* – šikovný, schopný

(Viz Janeček, P: *Ostravsko – český slovník základní*. Ostrava 2005)

3.2 Brněnská mluva

K tomu, abychom mohli posoudit jazykovou situaci ve zvolené obci, potřebujeme poznat základní demografické údaje o ní. Pozornost soustředíme na fakta, která mohou mít důsledky pro vývoj jazykové situace ve městě.

Brno (německy Brünn, latinsky Bruna) je druhé největší město v České republice, největší a historické hlavní město Země moravské po vzniku ČSR. Je správním střediskem Jihomoravského kraje, v jehož centrální části tvoří samostatný okres Brno-město. Velká změna ve velikosti Brna nastala krátce po vzniku samostatné Československé republiky jako jeden z důsledků změny politické, ale také národnostní situace ve státě. K trvalému pobytu je zde přihlášeno celkem 404 273 obyvatel. Obyvatelstvo přibývá především přistěhovalectvím. Brňané se dostávají do kontaktu s obyvateli jiných míst i při dalších příležitostech. Je to především styk s pracujícími, kteří do měst dojíždějí do zaměstnání. Kontaktem s jiným útvarem národního jazyka je pro obyvatele střední Moravy i kontakt se spisovným jazykem (M. Krčmová: *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno 1981).

Jedním z výrazných jazykových fenoménů současné češtiny je brněnská mluva. Žádné jiné město v republice se nemůže pochlubit vlastním jazykem. Běžná mluva takového města má svá specifika: je mluvou jazykového společenství poměrně početného a sociálně i profesně diferencovaného a formuje se v prostředí, kde dochází k většímu pohybu obyvatelstva. Se spisovným jazykem jsou totiž Brňané ve styku i na scénách divadel, v kinech, na přednáškách i v úřadech. Je tu třeba připomenout, že Brno je sídlem středních a vysokých škol všech typů a směrů. Kontakt se spisovným jazykem je velmi pravděpodobně rozdílný u osob různého vzdělání a postavení. Proto se i vzdělání může do obrazu mluvy promítat. Většina slov, která můžeme považovat za specificky brněnská, pochází ze *tří zdrojů*:

1. slova typická pro hanácká nářečí; v mluvě města Brna nacházíme prvky hanáckých nářečí, jimiž se mluví v širokém okolí města; tyto prvky se prosazují jak díky přímému kontaktu s jejich nositeli, tak zprostředkovaně díky užívání obecné češtiny v některých okruzích veřejné komunikace;
2. slova pocházející z běžné němčiny (té, kterou dříve mluvili běžní „spořádaní“ brněnští Němci, tedy ze směsice spisovné němčiny a rakouských, resp. jihoněmeckých nářečí);

3. zbytky historického střeoevropského argotu, s převahou argotu vídeňského; právě argotické výrazy byly dominantou staré „plotňáčtiny“; dnešní generace Brňanů, pro kterou již není němčina tak běžná, jak bývala před válkou, ve starší generaci ještě do 60. let, obvykle již necítí rozdíl mezi slovy z běžné němčiny (cólovat, mantl, ratec, švígrmutr) a slovy z vídeňského argotu (brenčit, fetingr, krén, lajvont, pali), u některých slov není skutečný původ na první pohled ani patrný (flétna, plotna, válet).

K těmto třem zdrojům přistupují, ovšem v míře menší, než se všeobecně soudí, slova „uměle“ vytvořená od konce 60. let, tedy od doby, kdy se brněnská mluva stala kulturním fenoménem a jedním z vědomých projevů vlastní brněnské identity.

Vzhledem k tomu, že šlo v pravém smyslu o argot, řada Brňanů přišla do styku s plotňáctinou za celý život spíše okrajově, její znalost byla rozšířena kromě plotňáků zejména u části vysokoškolského studentstva a brněnské bohémy. Skutečnost, že Brno mělo do r. 1945 významný podíl obyvatel německé národnosti, je všeobecně známa.

Je vhodné se několika slovy zmínit o výrazech „plotna“, „plotňák“ a „plotňáčtina“. Slovo „plotna“ pochází z německého argotického výrazu Platten, který původně označoval kriminální komunitu, prostitutky, pasáky a další osoby, které se neživilý „pocitivou“ prací. Vídeňská výslovnost Plot'n pak dala vzniknout brněnskému výrazu „plotna“, vídeňští Plot'nbruader (Plattenbrüder) pak byli předobrazem brněnských plotňáků. A podobně jako ve Vídni, tak i v Brně měla tato komunita určité styky s částí místní bohémy, s umělci, s nimiž sdílela často stejné hospody či kavárny. Starý argot, který se ze zemských silnic a zájezdních hostinců přestěhoval do velkoměsta, se stal základem jazyka této svérázné komunity ve Vídni i v Brně. Pro srovnání, jiný výraz, rovněž spojený s vídeňským kriminálním prostředím, byl Gallerie, odtud slovo galerka, které dnes spojujeme spíše s Prahou, brněnskému plotňákovi pak odpovídal pražský pepík.

Hlavním zdrojem poznání staré „plotňáčtiny“ je Nováčkova „Brněnská plotna“ z r. 1929 a články v jeho časopise „Hantýrka“ z let 1935 a 1936. Po válce, a zejména v 50. letech, z pochopitelných důvodů zájem o brněnskou mluvu poklesl. K obnovení zájmu došlo od konce 60. let a vitální hantec kvetl i za normalizace jako součást převážně neoficiální

kulturní scény. Od 90. let pak vyšla řada úspěšných knih věnovaných brněnské mluvě, resp. tímto jazykem psaným (Velký slovník hantecu, Velká kniha podělávek aj.).

Dnešní brněnský hantec v sobě obsahuje tu mírnější, tu ostřejší osten vůči Praze. Někdy – bohužel – jako výraz brněnského provincialismu, častěji však jako reakci na pražskou povýšenost a upjatost. I zde se nabízí srovnání Brna s Vídní. Obě města mívala tradičně přátelskou atmosféru, která se však často pojila se specifickým humorem (stojícím někdy na hranici zákonnosti). A tak jako bylo „Wiener Schmäh“ občas namířeno proti pruské upjatosti, tak bývá brněnské „šmėčko“ namířeno proti Praze.

Uchování dialektových rysů typických pro okolí města. V mluvě města nemáme doloženy výrazně nářeční rysy, například změny vysokých krátkých samohlásek *u* a *i* (*y*) v samohlásky středové; doklady jako *podé mo roko*, podej mu ruku. Ve výslovnosti je typickým rysem Brněnska „úzká“ realizace hlásek *i*, *í* a *e*, *é*; samohlásky mají v důsledku toho vyšší tón než v kultivované řeči. Méně pozornosti se dostává zadnější výslovnosti hlásek *a*, *á*. Tato artikulační báze je v rámci města přijímána jako neutrální, pozornost vzbudí až tam, kde uživatel promlouvá ne veřejnosti, především v rozhlase nebo v televizi. Nářečí brněnská charakterizuje vyrovnání tvarů deklinace maskulin končících na *-a* s deklinací typů *pán*, *muž*. Ve starší fázi výzkumu takové tvary pokládalo za součást své běžné mluvy kolem 40 % respondentů, v průběhu jedné generace však ustoupily na pouhých 6–7 %, tedy na sám práh zániku.

Uchování rysů širšího regionu. Jedním z rysů spojujících nářečí většiny Moravy je specifická distribuce dlouhých a krátkých vokálů: *hrach*, *mak*, *prah domu*, *žaba*, *blato*, *hnat*, *jest*. Jde o velmi pevný nářeční jev, který ovlivňuje i písemný projev uživatelů. Hanácká nářečí lze vymezit na základě společného rysu – neexistují u nich dvojhlásky:

1. spisovnému *-ou-* odpovídá monoftong *-ó-* (*poslóchat*, *klobók*)
2. spisovnému *-ej-*, ale také *-í-* odpovídá monoftong *-é-* (*nénovjější správi*, *takové nápat*)

Tento stav je dobře doložen i z městské mluvy u nejstarší generace. U mladších mluvčích byli před 25 lety obě typické hlásky součástí jazykového povědomí u čtvrtiny respondentů. V novém výzkumu byl ústup obou hanáckých monoftongů velmi výrazný.

V konkrétním projevu Brňana je situace složitější. Objevují se v něm hlásky, které jsou starým monoftongům výslovnostně blízké, *-ej-* a *-ou-* mívají plně realizovanou jen první

část, zatímco druhá část je jen naznačena. Výslovnost velmi kolísá: *tagže naši se mnó budó mit pjeknó prácu... bratr jél a chtél projet takovou úsko cestičkou a tetka mu to sjelo najedno a dzz a sjelo to, no vitahli ho...*

Při letmém pohledu totiž uniká, že distribuce diftongů je založena na regionální, moravské varietě češtiny (*vařijou nám docela dobře*) a že se nediftongizuje zdaleka každé -é- v -ej-, ale především konce slov: *takovej nápat se mi nelibi, pjeknej podras*. Pro nářečí na Brněnsku bylo podobně jako v nespisovné mluvě takřka celé Moravy typické i neprovedení tzv. přehlásek, tedy zachování historicky původního *a, u, ú* po souhláskách, a to zejména v koncovkách: *moja čepica, našu učitelku*.

Další pro běžný jazyk města typické tvaroslovné rysy jsou odrazem unifikačních tendencí, které v regionu proběhly jinak než v spisovném jazyce nebo obecné češtině. V běžné mluvě města (vedle dnes spisovného *í- oni vaří*) je nářeční zakončení *-ijó a -ijou*.

Regionální rysy shodné se spisovným jazykem. Zatím jsme charakterizovali to, co odlišuje brněnskou mluvu od spisovného jazyka. V některých případech naopak existuje shoda: v brněnské městské mluvě vyjadřuje životnost v 1. p. mn. č. (*velcí chlapi*); uchovává se *-l* v přičestí po souhlásce, například *von četl, nesl* (viz blíže M. Krčmová: *Proměny brněnské městské mluvy*. Brno 1981).

Hlásková a mluvnická stavba běžné mluvy Brna navazuje na starší regionální základ, nikoli již přímo na nářečí, ale na mluvu minulých generací Brňanů. Její lokální kolorit se v průběhu jedné generace zřetelně oslabil. Tato mluva je díky svému specifiku, posílenému i lexikální složkou, schopna identifikovat Brňana a být spojujícím prvkem mezi obyvateli. Plní tak jednu ze základních sociálních rolí jazyka a je v tom nezastupitelná.

I v dnešní době trvá napětí mezi běžně mluveným jazykem (dále BMJ) Brna města a mluvou okolí, není však tak velké jako dříve. BMJ Brna není také již omezen jen na městské jádro, ale stává se komunikačním nástrojem i dětí ze zemědělských předměstí. Zřejmě již během jedné generace tu může být, a to i vlivem mimojazykových okolností, rozdíl mezi mluvou jádra města a jeho předměstí setřen.

Co čeká BMJ? Vývojové perspektivy BMJ Brna lze hodnotit jen rámcově. Integračních tendencí si všiml na počátku 50. let Adolf Kellner v *Úvodu do dialektologie*, Brno 1954. Z hlediska integrační tendence dnešního národního jazyka lze očekávat sbližování

rozdílů mezi ním, obecnou češtinou a hovorovou češtinou. Zkušenost však ukazuje, že proces bude ještě dlouhodobý. Běžně mluvený jazyk Brna města je dnes důkazem kontinuity jazykového vývoje mezi tradičními nářečími venkova a budoucím jednotnějším a stylově bohatým společenským komunikačním nástrojem celé společnosti. Jaký bude ten jazyk a kdy se vytvoří a ustálí jako stabilizovaný útvar, můžeme zatím jen těžko odhadovat. Z pozice BMJ Brna však pokládáme za jisté, že nebude totožný s dnešní obecnou češtinou, že jeho východiskem bude spíše živá hovorová čeština rozvíjející a měnící se ve shodě s unifikačními i diferenciacními tendencemi společnými většímu počtu běžně mluvených jazyků kulturních, politických i hospodářských center České republiky a jim přilehlých oblastí, z nichž Brno a jeho běžná mluva jeho obyvatel tvoří spolu s mluvou celé Moravy jednu- a snad ne nevýznamnou složku (viz blíže M. Krčmová: *Proměny brněnské městské mluvy*. Brno 1981).

Uvedme pro příklad několik slov z brněnské mluvy:

- *Augle* – oči
- *Fligna* – chytrost
- *Čumkarta* – pohlednice
- *Čurina* – legrace
- *Čvaňhák* – cigareta
- *Bergl* – kopec
- *Cunda* – míč
- *Džek* – chlap
- *Ekl* – roh
- *Hópat* – lhát

(Viz B. Marek: *Slovník brněnského hantecu*. Brno 1998)

4 SROVNÁVÁNÍ SITUACE „MĚSTSKÉ MLUVY“ V RUSKU

V současné době se ve světě mluví mnoha jazyky. Pokud se však již má stanovit, kolik těch jazyků vlastně je, objeví se problém. Ten spočívá v tom, že nikomu není zcela jasné, co všechno se má za jazyk považovat. Většina světových jazyků totiž je příbuzná s jinými a tato příbuznost velice často vede k velké blízkosti, až takové, že jsou si bez problémů srozumitelné. Pokud si jsou blízké velmi, natolik, že jsou navzájem dobře srozumitelné, považují se za varianty jednoho jazyka, tedy za jeho nářečí. Za „základní“ se pak považuje ta varianta, která se těší společenskému uznání (tzn. nejčastěji se v ní tvoří literatura, užívá se ve státní správě, v náboženství atd.). Takto lze poměrně jednoduše rozlišit jednotlivé jazyky v Evropě, kde je dlouhá tradice spisovných jazyků. Horší je však situace v některých jiných částech světa, zvláště tam, kde jsou lidé rozděleni na množství malých společenství (kmenů apod.) žijících vlastním životem a navíc bez vyšší jazykové kultury. Tam je již, i při zjevné příbuznosti, těžší stanovit, co je ještě varianta nějakého společného okruhu jazykových variant a co už jiný jazyk, případně varianta patřící do jiné jejich skupiny. Za této situace není divu, že odhady počtu jazyků světa kolísají ve značném rozsahu mezi třemi a šesti tisíci.

4.1 Stratifikace ruského jazyka

Ne všichni ruskomluvíci lidé mluvci stejně: v jejich řeči můžeme najít jak prvky celonárodní, tak i prvky používané zvláštními skupinami lidí.

Spisovné a nespisovné formy jazyka

Současný ruský spisovný jazyk je jedním z nejbohatších jazyků světa, je to vysoce vyspělý národní jazyk s dávnými tradicemi písemnosti (Kultura ruské řeči a efektivita komunikace. M., 1996).

Jednou z nejdůležitějších funkcí spisovného jazyka je být jazykem celého národa. Bez vyspělého spisovného jazyka je těžko si představit plnohodnotný národ (Ruský jazyk konce XX staletí. M., 1996).

Spisovný jazyk se stále doplňuje a obnovuje. Vývoj spisovného jazyka je bezprostředně spojen s vývojem kultury národa, především s vývojem jeho umělecké literatury (krásné literatury).

Základním znakem spisovného jazyka je jeho normovanost. Není náhodou, že anglicky mluvící národy místo termínu „umělecká literatura“ užívají termín „standart language“, tj. standardní jazyk.

Dalším příznakem umělecké literatury je bohatství jejích výrazových prostředků, v první řadě – lexika. Spisovným jazykem lze mluvit a psát prakticky na jakékoliv téma. Na rozdíl od jiných variant jazyka je spisovný jazyk schopen posloužit nejen každodenní sféře, ale i sféře vyšší intelektuální činnosti.

Tím způsobem lze říci, že dějiny jazyka jsou vždy dějinami národa, a příčiny natolik aktivního využití v současné řeči prvků nespisovného jazyku je potřeba hledat nejprve v sociálně - ekonomickém, politickém a společensko - kulturním aspektu vývoje země i celého národa (Ruský jazyk konce XX století. M., 1996).

Slovní zásoba jazyka se dělí na literární (spisovná) a neliterární (nespisovná). Literární slovní zásoba se užívá se v literatuře, nebo v ústní formě v oficiální komunikaci, patří tam:

1. knižní slova
2. standardní hovorová slova
3. neutrální slova

Neliterární slovní zásoba, je hovorová a má neoficiální povahu, patří tam:

1. profesionalismy - výraz z profesní mluvy, odborný výraz ne(plně)spisovný.
2. vulgarismy - hrubá, sprostá slova, většinou se neužívají vzdělanými lidmi ve společnosti. Jsou používána lidmi z nižšího společenského vrstvy (Slovník lingvistických termínů / O. S. Achmatová. M., 1964).
3. žargonismy - nespisovná, obvykle slangová mluva některých skupin společnosti (viz dále).
4. slang

Charakteristika nespisovného jazyka: základní prvky a specifika

Je zvykem rozlišovat teritoriální dialekt – typ jazyka, používaný na určitém území jakožto prostředek komunikace místní populace, a sociální dialekt – podtyp jazyka, kterými

mluví určité sociální skupiny populace. Nářečí se může odlišovat od spisovného jazyka na všech úrovních jazykového systému: fonetickém, morfologickém, lexikálním a syntaktickém. Tak, například, pro některé severní nářečí ruského jazyka je charakteristické *ókání* ve výslovnosti, nahrazení zvuku „č“ na „c“ („*caj*“ místo „čaj“, „*cjornyj*“ místo „čjornyj“ atd.). Ovšem, nejvíc rozdílů je v oblasti lexiky. Tak v severoruských dialektech místo všeruského „chorošij“ říkají „*baskoj*“, místo „sosed“ – „*šaber*“; v sibiřských vesnicích „kryžovnik“ (angrešt) se nazývá slovem „*argus*“, „jizba“ (chalupa) – slovem „*buda*“, a místo všeruského „větka“ (větev) říkají „*gilka*“ (viz. například: M. A. Gračev, A. Ju. Koževnikov).

Nářeční rozdíly v ruském jazyce jsou celkem velice malé. Sibiřan bez námahy chápe Rjazaňce a obyvatel Stavropolja – Rusa ze severu. Důležitým rozdílem nářečí od spisovných jazyků je absence u nářečí samostatné formy písma (výjimky jsou málo početné).

Řeč obyvatel současné vesnice je zaprvé sociálně segregovaná a zadruhé se liší vlastnostmi, které tradičně se pokládají za specifické pro spisovný jazyk.

Jednou ze zjevných zvláštností současné jazykové situace v Rusku je aktivizace využívání prvků městské lidové řeči v nezvyklých, předtím pro ni nepřiznačných sférách komunikace – ve sdělovacích prostředcích, v oficiální řeči, v publicistice, v autorském vykládání uměleckých textů. Tak pokládají mnozí vědci – lingvisty a s tímto nelze nesouhlasit (viz. Ruský jazyk konce XX staletí. M., 1996).

Současná lidová řeč je zvláštní funkční druh ruského jazyka, specifického pro sféru běžné, ústně-hovorové, nespisovné a často vulgární komunikace, předpokládající záměrné užívání nenormních jednotek s určitými komunikačními ustanoveními (V. V. Chemik: Současná ruská lidová řeč jakožto dynamický systém. Sankt-Peterburg 1998).

Lidová řeč, na rozdíl od žargonu a nářečí, je celonárodní varietou jazyka. V tomto se přibližuje spisovnému jazyku. Ovšem na rozdíl od spisovného jazyka, pro hovorovou řeč není příznačná ani normovanost, ani polyfunkčnost. Základní sférou jejího využití je každodenní mluvená komunikace (L. I. Skryvcova: Literární norma a lidová řeč. Moskva 1997, str. 252). Běžně mluvená řeč se volně a úmyslně zavádí spisovateli do umělecké literatury.

Lidová řeč je ve všech jazykových vrstvách, podíváme se na vybrané příklady:
Ve fonetice posun přízvuku: *kilómetr* místo *kilométr*, *dógovor* (*dogovór*), *zvónit* (*zvonít*)

V morfologii změna rodu u podstatných jmen: *tuffel* – mužský rod (tuflja- ženský rod), *sandal* – mužský rod (sandalina – ženský rod).

Změna ve sklonování: *djelov* (*djel*), *s ljudjami* (*s ljudmi*), *na pljažu* (*na pljaže*).

Vznik množného čísla: *šofferá* (šofjory), *stakaný* (stakány) aj.

Žargon (francouzský – jargon) – slang, argot – jsou sociální varianty jazyku. Žargonem se nazývá jazyk nějaké víceméně uzavřené sociální skupiny. Někteří autoři zařazují slang do zvláštní kategorie a nabízejí dvě definice termínu „slang“.

1. Hovorová varianta odborné řeči.
2. Prvky hovorové varianty té či jiné odborné či sociální skupiny, které, pronikaje do spisovného jazyku a všeobecně do řeči lidí, kteří nemají přímý vztah k této skupině osob, nabývají v těchto jazykových modifikacích zvláštní emocionálně expresivní zabarvení.

Tak žargonu hauzírníků – potulných obchodníků, kteří existovali v Rusku v 19 století, byla vlastní slova: „*rym*“ – „dom“ (dům), „*melech*“ – „moloko“ (mléko), „*sary*“ – deňgi (peníze), „*zetit*“ – „govorit“ (mluvit), „*mastyrit*“ – „stroit“ (stavět) a další. V žargonu tzv. bursáků – žáků tzv. bursy (školy, která si slučovala biflování a „klackovou“ disciplínu) – byla slova „*sbondit*“ – „ukrást“, „*žučit*“ – přísně potrestat a jiné. Některé lexikální prvky, které v minulosti pronikly ze sociálních žargonů do všeobecně užívané lexiky, jsou v ní zachované i nyní. K nim patří například slova „*žulik*“ (zloděj), „*šustry*“ (rychlý), „*lipa*“ – napodobenina, a další (viz blíže M. D. Fedosjuk, T.A. Lodaženskaja, O. A. Michalova: Ruský jazyk. Moskva 2001).

Argot je termín, který se užívá pro označení souhrnu jazykových prostředků, vytvářených členy určitých společenských skupin pro vnitroskupinovou, často – tajnou, komunikaci. Skutečnost, že argot je určen pro dorozumění jen uvnitř některé vymezené skupiny lidí odlišuje ho na jednu stranu od slangu, tj. množství výrazů určených v podstatě pro široké užití, a na opačnou stranu – od žargonu, který i když je odborným jazykem určité společenské třídy či profese, ovšem není záměrně omezen rámci té či oné specifické skupiny (viz blíže M. A. Gračev: Ruský argot. N. Novgorod 1997).

4.2 Přehled dialektů v ruštině

Už od 15. století na území Ruska vznikly dvě velké skupiny nářečí: severní nářečí (severně od Moskvy) a jižní nářečí (jižně od Moskvy). Později se objevila třetí skupina. Území středněruské mluvy - Pskovská, Tverskaja, Moskevská, Vladimírská, Ivanovská a oblast Nižního Novgorodu. Na severu je severní nářečí a na jihu jižní. Nejdůležitější pro středněruskou mluvu je moskevská mluva, která je základem pro literární jazyk.

Stupeň nářečních rozdílů nebrání vzájemnému pochopení. Od 20. století rozvoj vzdělání a masmedií, stěhování obyvatel přispěly k prudkému zkrácení tradičních mluv. Momentálně můžeme je slyšet většinou na vesnicích, či u obyvatel starší generaci. V řeči městského obyvatelstva různých regionů Ruské Federaci jsou nepatrné rozdíly.

Věda 19. století k velkým skupinám dialektů ruštiny přiřazovali také maloruské nářečí a běloruské nářečí (ted to jsou ukrajinský jazyk a běloruský jazyk). Severní a jižní se nazývaly severovelikoruská a jihovelikoruské nářečí.

Jihoruské nářečí

Jihoruské nářečí je rozšířeno v následujících guberniích: Tulská, Rjazaňská, Orlovská, Tamborská, a větší části Kalužské, Voroněžské, Kurské, částečně v jižní části Penzenské a západní části Saratovské gubernie.

Jižní dialekty jsou diferencovanější než severní a zahrnují podskupinu jihozápadní neboli jursko-orelskou, příbuznou s kozáckými nářečími a nářečími donské oblasti. Dále východní neboli rjazaňsko-voroněžskou podskupinu a severozápadní neboli tulskou podskupinu (viz G. Price: Encyklopedie jazyků Evropy. Praha 2002).

Některé rysy jižního nářečí:

- Nerozlišování samohlásek nevrchního stoupání od tvrdých souhláskách a nepřízvučných slabikách (ákání);
- Ztvrdnutí retních souhlásek před samohláskami přední řady, vyslovení místo „y“ zadního „i“ (jako v ukrajinštině);

- Frikativní vytvoření fonémy g a její vyslovení jakožto [ɣ], a na konci slova a před hluchou souhláskou jakožto [x].
  - Zachování intervokálního j („*dělaje*“);
  - Uchování staré formy Vokativu a střídání souhlásek v Nominativu (ve většině hovorů);
  - Přechod substantiv středního rodu s nepřízvučnou flexí do ženského rodu („*svěžaja muaso*“ (*čerstvé maso*) *apod.*);
  - Formy genitivu a akuzativu osobních vrátných zájmen měně, tebe, sebe;
  - Měkká *tʹ* ve formách 3. osoby jednotné a množné formy sloves („*on nosit*“, „*oni nosjat*“ (*nosit*));
  - g jako třená [ɣ] neznělé
  - Absence sladěných postpozitivních částic (*porovnejte*: v severním nářečí: „*jizba-ta*“).
- Mnohé se z uvedených rysů jižního nářečí zformovaly pod vlivem iránského (skitsko-sarmatského) substrátu (frikativní zformování fonémy g, otvrdnutí souhlásek před „i“ aj.)
- Ve většině jižních nářečí se *o* na počátku slova nebo před přízvukem vyslovuje [a], a některá nářečí ztratila střední rod.

Severní nářečí ruského jazyka

Severní skupina, pocházející z malého severozápadního území kolem Novgorodu, jejíž slovní zásoba má řadu výpůjček z finštiny, pokrývá oblast zahrnující Novgorod, Vologdu, Archangelsk, Perm, Vladimir. Starožilčeskije hovory Sibíře, i když vznikají geneticky ze severního nářečí, ztratily část jeho archaických rysů pod vlivem hovorů přestěhovalců z jihu Ruská.

Severní dialekty se dělí na podskupiny východní neboli vologodsko-vjatskou (největší podskupina); pomořanská, která sdílí některé společné rysy s nářečí Karelské šíje a oblasti při řece Oněže. Novgorodská skupina- sdílí finský substrát s nářečím pskovským (G. Price: Encyklopedie jazyků Evropy. Praha 2002).

Fonetika – severní nářečí se charakterizuje okáním, někde ékáním, a v koncovkách a kořenech slov, zjednodušením skupin souhlásek, které se liší v různých hovorech severního nářečí, tvrdým vyslovením sykavých *šč* a *ž*.

- v řadě hovorů severního nářečí rovněž se široce vyskytuje *cokání*.

- ve většině severních nářečí vyslovuje se g jako souhláska ražená [g],
- výslovnost č jako [c],
- severní infinitiv + nominativní vazba (např. *nado voda nosit'*, je třeba vodu přinést) může pocházet z oblasti Novgorodu, snad z finského substrátu, protože v těchto jazycích existuje paralelní konstrukce.

Ákání

Nerozlišování [o] a [a] v nepřízvučných slabikách. Příznačné jižním velkoruským a všem běloruským nářečím; je normou v ruském a běloruském uměleckém jazycích. Ákání je protikladem ókání ve smyslu rozlišování [a] a [o] ve všech pozicích; ókání je příznačné severním velkoruským dialektům.

Obvykle se pokládá, že ákání vzniklo relativně pozdě, nejdříve ve XIV století. Ákání vzniká ještě v některých hovorech praslovanského jazyku v důsledku ztráty délkových protikladů v systému vokalizmu. Příčina tohoto pozdního jevu v písmu se vysvětluje absencí starověkých památek, napsaných na území zšíření tohoto jevu.

Ókání

Fonetická zvláštnost řady východně slovanských dialektů, spočívá v rozlišování samohlásek [o] a [a] v nepřízvučných slabikách, tj. vyslovení v[o]dá. Ókáním v úzkém smyslu se nazývá rozlišování etymologických [o] a [a] jen po tvrdých samohláskách (kromě sykavých).

Při okání není nutno vyslovení právě zvuku [o] na místě etymologické samohlásky [o]: rozdíl se dosahuje například díky vyslovení tvrdého znaku (ѣ) na místě [o] i [a] na místě [a]: v[ѣ]dá, ovšem tr[a]vá. Rovněž na místě [o] se může vyslovovat více uzavřený, nežli [o] zvuk – [ô].

V nepřízvučné slabice se po měkké souhlásce v ókajících hovorech může vyslovovat [e], [o], [a], [i]. Příklady: g[o]l[o]vá, m[o]l[o]kó, s[a]d[o]vód.

Úplné ókání je charakterním rysem severoruských hovorů a ukrajinského jazyka; neúplné ókání je zastoupeno ve Vladimirsko-Povolžské skupině středoruských hovorů.

4.3 Moskva a Petrohrad

Rozdíly řeči moskvanů a obyvatelů Petěrburku: je to souhrn historicky vzniklých rozdílů řeči obyvatelů dvou měst Ruska - Moskvy a Sankt Petěrburku. Obě variace jsou v ruštině standardní, jsou jasné většině ruskomluvícím nezávisle od věku či místa pobytu, ale ojediněle se liší. Ne každý jazykovědec považují za vhodné nazývat řeč obyvatelů Moskvy a Sankt Petěrburku nářečím. Nejsou na to důvody, jelikož rozdíl mezi mluvou a jazykovou normou ruštiny v současné době je malý.

Ortoepické rozdíly

Moskevské a Petrohradské hovory jsou charakterizované ortoepickými (ortoepie - nauka o správné výslovnosti) lexikálními a trochu intonačními rozdíly. Konkrétně v Petrohradu vyjadřují zřetelné «č» o slovech *buločnaja, jaičnica* a jiné (starší pokolení ve slovech *čto, konječno*) místo staromoskevského «š» - *bulošnaja, jaišnica, što, konešno*; rovněž je tu více tvrdé «ž» ve slovech *drožži, dožd* a jiné místo staromoskovského palatalizovaného «ž» - *došt* a zřetelné tvrdé «r» ve slovech *pervyj, četverg, verch* místo staromoskevského *pervyj, čitverch, verch*.

V Moskvě ještě před padesátí léty se považovalo za velmi vzdělané vyslovovat «-kij» v přídavných jménech mužského rodu - *iutkyj, leningradskyj*; podobné případy se dají poznamenat a v Petěrburku - například změkčení, přičemž ne jenom v těch případech, kdy ona byt nesmí (víc na jíh - *sosisiki*), ale i jinde: *podnimajtes, vosem*; mimo to, zvuk «čš» v řeči původních obyvatel Petěrburku se nahrazuje na «ši»: *ščuka, oščuščenije*.

Jestli Moskvané v slově «sjestra» řeknou něco mezi «je» a «i», u obyvatelů Sankt Petěrburku tam slyšíte písmeno «i». Svůj podíl ve svéráznosti staromoskevské výslovnosti vnesly hovory. V bezpřízvučných slabikách «je» se změnili na dlouhé «i»: *nisu, biru*, byly ještě lidové variace - *čorinkij (ijornjenkij), suda (sjuda), šylun(šalun)*. Při velkém štěstí můžeme je zaslechnout u velmi starého obyvatele Moskvy.

Lokálně sociálním je případ «e». Tradiční předurčení tohoto písmene je používání u cizích slov. Vede to k tomu, že pokud slovo se píše s «e» vypadá více cizí.

Bezpodmínečně « e » je příznačné pro řeč staropetrohradců, a také moskvičů: *sem (sjem), krem (krjem), fanera (fanjera)*...

Zajímavé je, že ve svém přirozeném stavu ruský jazyk rychle porušuje cizí slova - *pioner (pionjer), brend (brjend)*, občas při zachování «e», bez ohledu na vliv rádia a televize, dochází k dlouhému boji, který může trvat desítky let. *relsy (rjelsy), muzej (muzjej), energija (enjergija)*.

Vyjmenované ortoepické zvláštnosti jsou charakterizované pro Moskevskou a Petrohradskou výslovnost.

V období před revolucí výslovnost « e » se považovala za vzdělanost, dobrou výchovu a kultury. « *Jelektričestvo* » místo « *elektriistvo* » vyslovovali obyčejné lidi.

Současná situace

V dnešní době v Moskvě už skoro nikdo neříká *bulošnaja*, *došišiani*, ale naopak pro Petrohrad je běžné *što a konješno*, ne *cenovce*, stejně jako všude, píše se « *Baton nareznoj* ». Nyní jazykové normy se definují ne původními obyvateli dvou ruských hlavních měst, ale včerejším a dnešními přistěhovalci z různých regionů bývalého SSSR.

Petrohradský «jazyka» se posouvá do oblasti kultury, kde je samozřejmosti, dokonce pozoruhodnosti a vizitkou pro Sankt Petěrburg. Jsou hrdí, že používají *porjebrik* místo *bordjur* a klidně se pohádají s návštěvníky kvůli *ševjermy* místo *šaurmy*. Ostatně, všimnout rozdílů je s každým rokem se stává těžší. Například, noviny « *AiF Moskva* » provedla lingvistické výzkumy a oznámila: pouze 7 % moskvanů v slově « *vysokij* » ne změkčilo « *k* », pouze 8 % nedali « *e* » ve slovech jako je « *šinjel* ». Co se týče moskevského « *došč* », tak zde je nyní « *došt* » a « *pod doždjom* » místo « *doščj* » i « *pod doščjom* » říká 86 % moskvičů a pouze 74 % petrohradců.

Lexikální rozdíly:

Podíváme se na tabulku . Je třeba počítat s tím, že uvedená slova v tabulce nepoužívají jen a jen v tom městě, kde jsou uvedena. Jsou minimálně ze tří zdrojů. Také se musí počítat se věkem, rodem a sociálními faktory. Podíváme se na tabulku jako na seznám toho, co se dá zaslechnout ve městě Petrohrad a co v Moskvě.

MOSKVA	PETROHRAD
Город, дома (ve městě)	
Петербургский - pjetjervurgskij	Петербуржский - pjetjerburžskij
Финн - fin	Чухонец - čuchonjec
Финляндский вокзал - finskij vokzal	Финбан - finban
Подъезд - podjezd	Пара́дная - parádnaja
Контейнер, бак - kontejnjer, bak	Пу́хто- рúchtó
Лавочка - lavočka	Скамейка - skamjejka
Дороги (transport)	
Бордю́р - bordjur	Поребрик - paɾjebrik
Эстакада - eskada	Виадук - viaduk
Поворот - povorot	Свёрток - svjortok
Круг - krug	Площадь - ploščad
Маршрутка - maršrutka	Тэшка - teška
Торговля (obchod)	
Палатка – palatka, киоск - kiosk	Ларёк - larjok
Пакет - pakjet	Мешок - mješok, кулёк - luljok
Букинистический магазин – buklniskij magazin	Магазин старой книги – magazin staroj knigi
Пища (jídlo)	
Батон - baton	Булка - bulka
Пончик - pončik	Пышка - pyška
Баранки - baranki	Бублики - bubliki
Шаурма - šaurma	Шаверма - šavjerma
Вафельный рожок – vafjelnyj rožok	Сахарная трубочка – sacharnaja trubka
Курица - kurica	Ку́ра - kûra
Квартира, предметы (byt)	
Сушилка - sušilka	Посудница - posudnica
Гипсокартон - gipsakorton	Гипрок - giprok
Пульт -pult	Лентяйка - lentjajka

Тюльпаны -tjulpany	Колокольчики - kolokolčiki
Мобила, мобильный- mobilnyj	Труба - truba, сотовый - sotovyj
О брелке – o bjelkje	О брелоке – o brjelokje
Плойка - plojka	Завивалка - zavivalka
Закурить - zakurjit	Подкуриться - podkuritsa
Одежда, обувь (oblečení, obuv)	
Водолазка - vodolazka	Бадлон - baldon
Телогрейка - tjelogrejka	Ватник - vatnik
Фартук - fartuk	Передник -pjerjednik
Молния - molnija	Змейка - zmjejka
Ложка - ložka	Косок - kusok
Уголовно-милицейское (trestní právo)	
Шпана - špana	Гопники - gapniki
Жулик - žulik	Мазурик - mazurik
Бобик - bobik	Кубик- kubik
Обезьянник - objezjannik	Аквариум - akvarium

Tabulka 1: Rozdíly mluvy v Moskvě a Petrohradě

4.4 Dotazník

Pro svůj výzkum jsem použila dotazníkovou metodu. Zapojila jsem do něj 16 respondentů různého věku, které jsem navštívila osobně doma nebo jsem jim dala dotazník k vyplnění během školní výuky (viz příloha). U respondentů jsem zjišťovala věk, jak dlouho žijí v České republice a odkud pochází. Všechny tyto faktory hrály v posuzování slov určitou roli. Chtěla jsem zjistit, do jaké míry je obyvatelé Ruska používají a jestli vůbec ještě znají jejich pravý význam. Výsledky byly, samozřejmě podle očekávání, velice odlišné při porovnávání nejstarší a nejmladší generace.

Vyplněné dotazníky jsem podle věku odpovídajících rozdělila do dvou skupin: první zahrnuje věk 18 až 22 let a druhá skupina ve věku od 23 do 65 let. Podle těchto věkových kategorií jsem také hodnotila zjištěné výsledky.

Přikládám shrnutí jednotlivých jevů s příklady z dotazníku.

Přehled výsledků starší generace:

Pokud aktivně používáte následující slova, podtrhněte je – pokud je nepoužíváte, ale znáte jejich význam, tak je , podtrhněte vlnovkou.

MOSKVA

PETROHRAD

Подъезд (podjezd)	100% zná a používá	Парадная (paradnaja)	100% zná
Бордюр (bordjur)	100% zná a používá	Поребрик (porjebrik)	98,2% zná
Водолазка (vodolazka)	100% zná a používá	Бадлон (badlon)	5% zná
Проездной(projezdnoj)	100% zná a používá	Карточка (kartočka)	50% zná
Эстакада (estakada)	100% zná a používá	Виадук (viaduk)	80% zná
Шаурма (šaurma)	100% zná a používá	Шаверма (šavjerma)	10% zná
Батон (baton)	100% zná a používá	Булка (bulka)	100% zná
Пончик (pončik)	100% zná a používá	Пышка (pyška)	100% zná a používá
Палатка (palatka)	100% zná a používá	Ларёк (larjok)	100% zná a používá
Курица (kurica)	100% zná a používá	Кура (kura)	100% zná
Жулик (žulik)	100% zná a používá	Мазурик (mazurik)	80% zná
Ластик (lastik)	100% zná a používá	Резинка (rjezinka)	100% zná a používá
Гречка (grječka)	100% zná a používá	Греча (grječa)	100% zná
Финн (Fin)	100% zná a používá	Чухонец (čuchonjec)	80% zná
Пульт (pult)	100% zná a používá	Ленивчик (lenivčik)	25% zná
Маршрутка (maršrutka)	100% zná a používá	Тэшка (mikrik)	10% zná

Tabulka 2: Přehled výsledků sociologického průzkumu u starší generace

Přehled výsledků mladší generace:

MOSKVA

PETROHRAD

Подъезд (podjezd)	100% zná a používá	Парадная (paradnaja)	100% zná
Бордюр (bordjur)	100% zná a používá	Поребрик (porjebrik)	70% zná
Водолазка (vodolazka)	100% zná a používá	Бадлон (badlon)	3% zná
Проездной(projezdnoj)	100% zná a používá	Карточка (kartočka)	50% zná
Эстакада (estakada)	100% zná a používá	Виадук (viaduk)	8% zná
Шаурма (šaurma)	100% zná a používá	Шаверма (šavjerma)	10% zná
Батон (baton)	100% zná a používá	Булка (bulka)	98% zná
Пончик (pončik)	100% zná a používá	Пышка (pyška)	98% zná a používá
Палатка (palatka)	100% zná a používá	Ларёк (larjok)	100% zná a používá
Курица (kurica)	100% zná a používá	Кура (kura)	80% zná
Жулик (žulik)	100% zná a používá	Мазурик (mazurik)	15% zná
Ластик (lastik)	100% zná a používá	Резинка (rjezinka)	100% zná a používá
Гречка (grječka)	100% zná a používá	Греча (grječa)	50% zná
Финн (Fin)	100% zná a používá	Чухонец (čuchonjec)	10% zná
Пульт (pult)	100% zná a používá	Ленивчик (lenivčik)	25% zná
Маршрутка (maršrutka)	100% zná a používá	Тэшка (mikrik)	3% zná

Tabulka 3: Přehled výsledků sociologického průzkumu u mladší generace

Po vyhodnocení výsledků dotazníků jsem zjistila, že je velký rozdíl nejen mezi mluvou v Moskvě a Petrohradě, ale že i velké procento lidí některá slova vůbec nezná.

Nejstarší generace: podle očekávání rozuměli zástupci této kategorie všem slovům městské mluvy v Moskvě a nejvíce slovům městské mluvy v Petrohradu a uvedli, že je aktivně

používají. Mladší generace: tato část respondentů uvedla z nabídnutých slov jako běžně používaná pouze některá slova z městské mluvy v Petrohradu a většinou to byla stejná slova, jako u střední generace. To značí, že děti znají tato slova od rodičů a stejně je i užívají. Však nerozuměli ostatním slovům a nebyli schopni je vysvětlit.

ZÁVĚR

V bakalářské práci jsem si kladla za cíl názorně přiblížit situaci na Moravě, ukázat, jak vypadá stratifikace ruského jazyka a městské mluvy ve dvou „hlavních“ městech Ruska-Moskvě a Sant Petěrburgu.

Po prostudování všech zdrojů jsem dospěla k následujícím závěrům.

Zhodnotíme-li dosavadní stratifikaci českého národního jazyka ze sociolingvistického hlediska, můžeme najít jistou vazbu mezi komunikací spisovným jazykem, jež je nepochybně celospolečenská, komunikací obecnou češtinou, která je málo příznaková, a ostatními složkami národního jazyka, které sociální (a regionální) specifiku mají. Z tohoto hlediska je vhodné operovat pojmem prestižnosti útvaru: prestižní je nepochybně spisovný jazyk užívaný v textech oficiální povahy, jistou prestiž má i obecná čeština, a to především v celospolečenských mluvených projevech s vysokou kontaktovostí. Nejnížší prestiž mají naopak teritoriální dialekty, poměrně stabilizované tradicí a užívané živelně pro běžnou denní komunikaci, spontánně ale už jen příslušníky nejstarší generace; mladší generace užívá dialektu jen v některých situacích, zejména jako jazyka spojujícího s regionem, ale i jako jazyka svým způsobem komického. To je dokladem toho, že se úcta k dialektu, před sto lety výrazná, vytratila.

Postupně se dostáváme ke druhé kapitole. Skutečnost, že zcela vážně nelze říci, že na Moravě je užíván jiný jazyk než čeština (jazyky menšin jako polský, romský, slovenský atd. pochopitelně pomímám). Proto jsem také věnovala hodně prostoru tomu, abych ukázala, že nářečí jsou navzdory odlišnosti od obecné a spisovné češtiny stále čeština, jsou jen její hláskovou variantou. Nesprávná je také představa, že moravská nářečí mají na češtině nezávislý původ. To platí zejména o nářečích středomoravských (též hanáckých). Ve druhé, volně navazující části, jsem ukázala, jak se na Moravě rozeznávají čtyři tradiční nářeční skupiny a které: českomoravská (od Třebíče na západ), středomoravská, východomoravská (Zlínsko, Břeclavsko, Hodonínsko, Kyjovsko, Uherskohradištsko a Vsetínsko) a lašská. Uvnitř těchto skupin se v drobnostech liší nářečí od vesnice k vesnici, ale jedná se o rozdíly velmi malé. Také jsem se zmínila o nářečí polsko – českého smíšeného pruhu. Celá kapitola se věnuje nářečím, kde jsem každé podrobně rozebrala a ukázala hlavní znaky. Druhá část je pak mimo jiné také jakýmsi vysvětlujícím úvodem k dalšímu dílu mé bakalářské práce.

Ve třetí kapitole své práce se zmiňuji o městské mluvě města Brna a Ostravy. Městská mluva je uplatňována v každodenním běžném styku. To je podobné běžně mluvenému jazyku, přesto však existují dva hlavní rozdíly: mluva městských obyvatel se liší od mluvy okolního venkova a vzájemně se liší i mluva jednotlivých měst, ale ne vždy. Většina slov, která můžeme považovat za typicky brněnská, pochází ze tří zdrojů: první část představují slova typická pro hanácká nářečí, v mluvě města Brna nacházíme prvky hanáckých nářečí, jimiž se mluví v širokém okolí města; její prvky se prosazují jak díky přímému kontaktu s jejími nositeli, tak zprostředkovaně díky užívání obecné češtiny v některých okruzích veřejné komunikace. Druhou část tvoří slova pocházející z běžné němčiny (té, kterou dříve mluvili běžní „spořádaní“ brněnští Němci, tedy ze směsice spisovné němčiny a rakouských, resp. jihoněmeckých nářečí) a třetí – bez pochyby nejzajímavější – jsou zbytky historického středoevropského argotu, s převahou argotu vídeňského. Podíl slov argotického původu je v ostravské mluvě podstatně menší než v mluvě brněnské.

Čtvrtá kapitola je věnována stratifikaci ruského jazyka, ruským dialektům a především pak srovnání městské mluvy obyvatel Sant Petěrburgu a Moskvy (ortoepické rozdíly, lexikální rozdíly). Zde jsem provedla vlastní empirický výzkum, založený na sociologickém průzkumu. Povedlo se mi sestavit dotazník, který mi pomohl odhalit současný stav

mluveného jazyka u určité skupiny lidí. Zvolenou metodou byla dotazníková metoda, samotný empirický výzkum probíhal v České republice, zapojila jsem do něj 16 účastníků různého věku. Těžiště výzkumu spočívá v tom, do jaké míry obyvatelé Ruska používají a jestli vůbec ještě znají městskou mluvu ve dvou největších městech Ruska - v Moskvě a Sant Petěrburgu. Všechny získané odpovědi byly písemně zaznamenány a porovnány. Po vyhodnocení výsledků dotazníků jsem zjistila, že je velký rozdíl mezi mluvou v Moskvě a Sant Petěrburgu. Výsledky byly zajímavé a občas i zábavné. Mladší generace nezná většinu slov, příčinou toho nejspíš bude přistěhování obyvatelstva z bývalého Sovětského svazu a z jiných států do Ruska. Obrovskou roli hraje vliv masmédií a internetu. Výsledky potvrdily mnohé teorie a předpoklady, které jsem vyčetla z knih, ale zároveň mě mnoho věcí překvapilo. Myslím, že kromě ověření si teorie v praxi bylo velkým přínosem, a to nejen pro mě, že jsem přemýšlela o jazyku, kterým mluvím, a přivedla jsem k tomu i lidi, kteří se podíleli na vyplňování dotazníků. Mohla bych přirovnat Prahu k Moskvě a Brno k Petrohradu. Kolik Pražáků ví, co znamená augle? Že cunda je míč a fligna chytrost? Odpověď by procentuálně byla asi stejná jako v mém průzkumu mezi Moskvou a Petrohradem. Situace městské mluvy v Rusku je hodně podobná situaci městské mluvy v Čechách.

Jazyk je něco, co nás provází celý život, a je stejně automatický jako dýchání – proto je zajímavé, když o něm člověk začne přemýšlet, odhalovat jeho taje a skrytá zákoutí, a nakonec zjistí, že právě jazyk vypovídá mnohé o minulosti lidí a spojuje nás s předešlými generacemi.

BIBLIOGRAFIE

Literární zdroje

- ACHMATOVÁ O. S.: *Slovník lingvistických termínů*. Moskva 1964
- BĚLIČ J.: *Nástin české dialektologie*. Praha 1973
- BOGOCZOVÁ I. a kol.: *Tváře češtiny*. Ostrava 2000
- ČECHOVÁ M., Chloupek J.: *Stylistika současné češtiny*. Praha 1997
- CHEMIK V.V.: *Současná ruská lidová řeč jakožto dynamický*. Sant Peterburk 1998
- CUŘÍN Fr.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. Praha 1975
- DANEŠ Fr. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha 1997
- DAVIDOVÁ D. a kol.: *Mluvená čeština na Moravě*. Ostrava 1997
- FEDOSJUK M., MICHALOVA O.: *Ruský jazyk*. Moskva 2001
- GRAČEV M.: *Ruský argot*. N. Novgorod 1997
- HAVRÁNEK Boh., Bělič J.: *Slovník spisovného jazyka českého I-VI*. Praha 1989
- HOLUB J., Lyer S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1978
- HRDLÍČKA M.: *Issledovanija po slovjanskim jazykam*. Soul 2005. str. 49 - 61
- JANEČEK J.: *Ostravsko – český slovník základní*. Ostrava 2005
- KELLNER Ad.: *Moravská a slezská nářečí*. Brno 1946

- KOŽENIKOV A.: *K otázce o sociální dialektologie ruského jazyku*. N. Novgorod 1996
- KRČMOVÁ M.: *O městské mluvě v Brně*. Brno 1981
- LAMPRECHT A.: *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava 1963
- MAREK A.: *Slovník brněnského hantecu*. Brno 1998
- OBERPFALCER Fr.: *Argot a slangy*. Liberec 1934
- PODZIMEK Fr.: *Mluvená ruština*. Praha 1939
- PRICE G. a kol.: *Encyklopedia of the languages of Europe*. (Přeložili PhDr. Václav Černý a kol.) Praha 2002
- PROSPĚCH P.: *Hanácky názvoslovi*. Těšice 2006
- PUCHMAJER A.: *Hantýrka*. 1821
- SKULINA J.: *Ostravská mluva*. Ostrava 1979
- SUK J.: *Několik slangových slovníků*. Praha 1993
- SKVORCOVA L.: *Literární norma a lidová řeč*. Moskva 1977. str. 252.
- UTĚŠENÝ S.: *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*, Praha 1960
- *Kultura ruské řeči a efektivita komunikace*. Moskva, 1996.
- *Ruský jazyk konce XX staletí*. Moskva 1996
- *Slovník nespisovné češtiny*. Praha 2006
- *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 2001

Elektronické zdroje

- z <http://dalsimoravak.bloguje.cz/tema-1-moravsky-jazyk.php>

Seznam příloh

Tabulka 1: Rozdíly mluvy v Moskvě a Petrohradě

Tabulka 2: Přehled výsledků sociologického průzkumu u starší generace

Tabulka 3: Přehled výsledků sociologického průzkumu u mladší generace

Příloha č. I: Úzus – norma – kodifikace

Příloha č. II: Graf počtu obyvatel Brna od roku 1880 do 2003

Příloha č. III: Struktura ruského národního jazyka

Příloha č. IV: Dotazník: znáte dobře svůj jazyk?

Příloha č. V: a) Přehled nářečí českého jazyka

b) Tvary 1. os. jedn. č. sponového slovesa „být“

c) Rozdíly v tvarech podstatných jmen

d) *aj* ve východních částech území

Přílohy

Příloha I: Úzus – norma – kodifikace

Charakterizujeme-li spisovnou češtinu jako jediný kodifikovaný útvar národního jazyka, musíme přiblížit pojmy úzus - norma - kodifikace:

úzus - obvyklé jazykové prostředky používané celým jazykovým společenstvím bez ohledu na jejich správnost nebo vhodnost; *usus*- ustálená jazyková zvyklost (Slovník spisovného jazyka českého VI. Praha 1989). I. Nebeská (1996: 35) cituje stanovisko K. Hausenblase: „*Uzuální je, co je časté, obvyklé, bez ohledu na to, zda je to žádoucí nebo ne, zda je to správné nebo chybné, vhodné nebo nevhodné.*“

norma - jazykové prostředky vyskytující se v mluvě uživatelů češtiny, snažících se kultivované, spisovné vyjadřování; soubor jazykových zákonitostí kolektivně pocíťovaných jako závazné (Slovník spisovného jazyka českého III. Praha 1989).

kodifikace – zachycení a stanovení normy spisovného jazyka v jazykovědných příručkách, přinášejících poučení o výrazových prostředcích pokládaných za spisovné; kodifikace se tudíž zpožďuje za normou, proto je nutné kodifikační příručky vždy po nějakém čase inovovat, aby věrně odrážely soudobou jazykovou praxi (soudobou spisovnou normu).

Základní kodifikační příručky:

Slovníky:

- Příruční slovník jazyka českého (9 svazků, 250 tisíc hesel, 1935-1957)
- Slovník spisovného jazyka českého (4 svazky, přes 192 tisíc hesel, 1958-1971, 2. vyd. 1989 v 8 svazcích)
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1 svazek, necelých 50 tisíc hesel, 1978, 2. vyd. 1994)

Mluvnice:

mluvnice a učebnice schválené ministerstvem školství, např.

- Havránek, B., Jedlička, A. Česká mluvnice. Praha: SPN, 1988 (6., přeprac. vydání).
- Stručná mluvnice česká. Praha: Fortuna, 200026.
- Mluvnice češtiny 1-3. Praha: Academia, 1986-87.
- Šmilauer, V. Nauka o českém jazyku. Praha: SPN, 1972.

Pravopis:

- Pravidla českého pravopisu. Praha: Academia, 1993. („akademické vydání“)

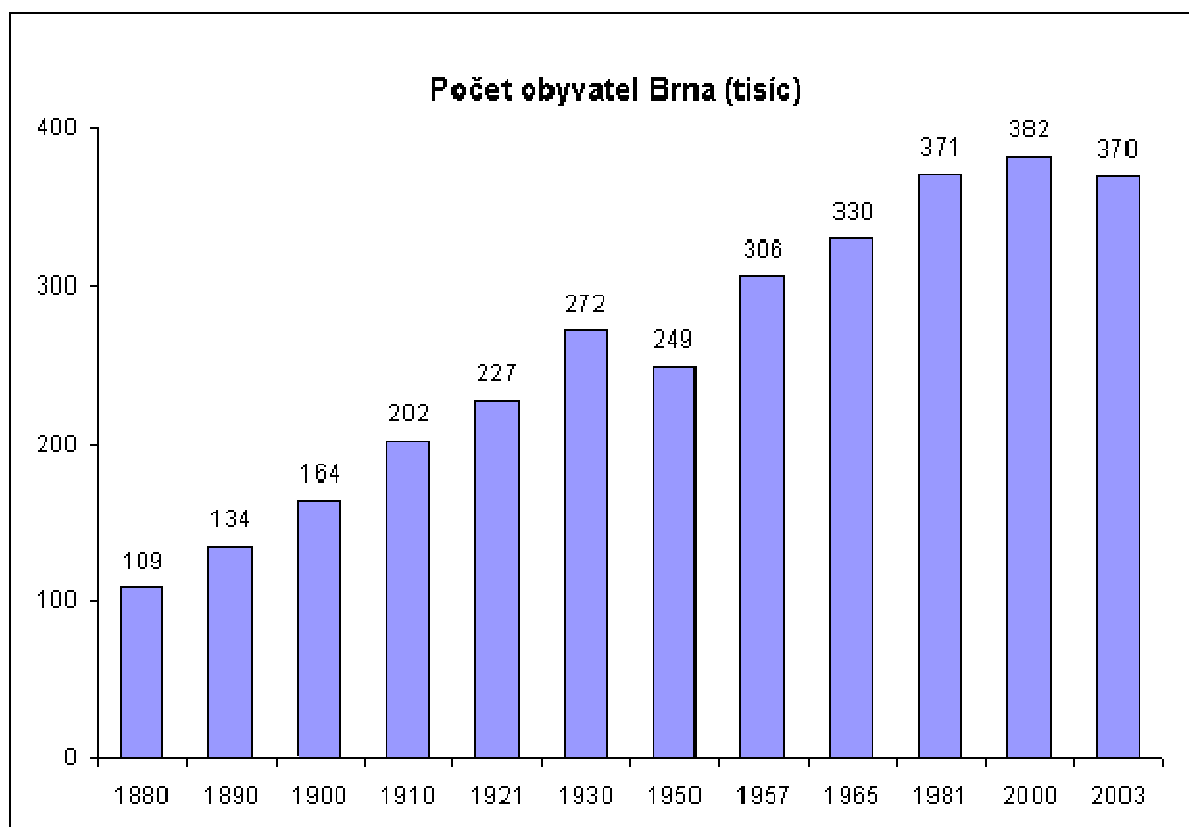
Výslovnost:

- Výslovnost spisovné češtiny I. (Výslovnost slov domácích). Praha: Academia, 1967.
- Výslovnost spisovné češtiny II. (Výslovnost slov přejatých). Praha: Academia, 1978.

Odborné časopisy:

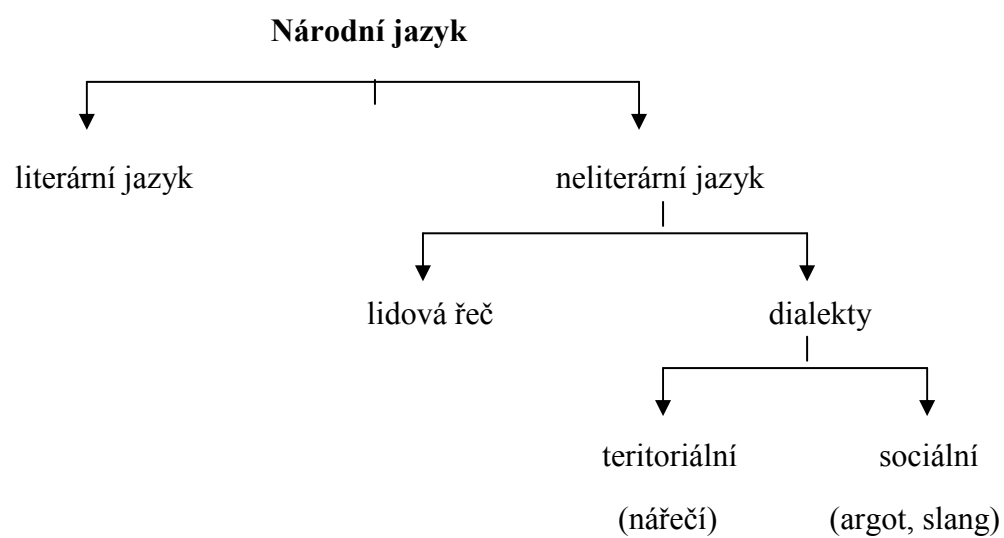
- Naše řeč (vychází od r. 1917)
- Slovo a slovesnost (založeno r. 1935 Pražským lingvistickým kroužkem)

Tiskem vydané jazykové sloupky (koutky).

Příloha II: Graf počtu obyvatel Brna od roku 1880 do 2003

Příloha III: Struktura ruského národního jazyka

DOTAZNÍK – Moskva a Petrohrad

Věk: .....

Jak dlouho žijete v České republice.....

Pokud aktivně používáte následující slova, podtrhněte je – pokud je nepoužíváte, ale znáte jejich význam, tak , podtrhněte vlnovkou.

Подъезд (podjezd)   Парадная (paradnaja)

Бордюр (bordjur)   Поребрик (porjebrik)

Водолазка (vodolazka)   Бадлон (badlon)

Проездной(projezdnoj)   Карточка (kartočka)

Эстакада (estakada)   Виадук (viaduk)

Шаурма (šaurma)   Шаверма (šavjerma)

Батон (baton)   Булка (bulka)

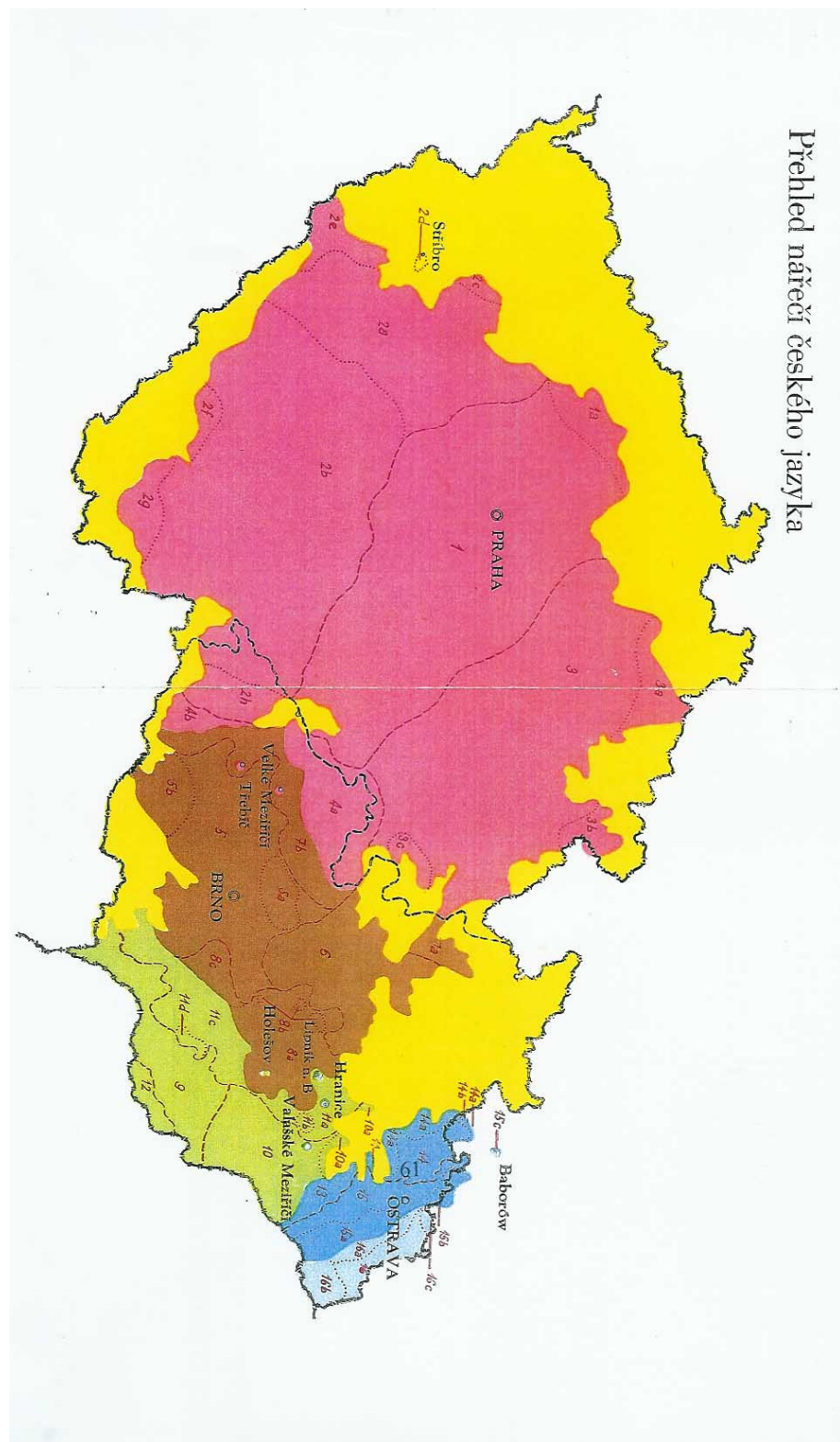
Пончик (pončik)   Пышка (pyška)

Палатка (palatka)   Ларёк (larjok)

Курица (kurica)   Кура (kura)

<u>Жулик (žulik)</u>	<u>Мазурик (mazurik)</u>
<u>Ластик (lastik)</u>	<u>Резинка (rjezinka)</u>
<u>Гречка (grječka)</u>	<u>Греча (grječa)</u>
<u>Финн (Fin)</u>	Чухонец (čuchonjec)
<u>Пульт (pult)</u>	Ленивчик (lenivčik)
<u>Маршрутка (maršrutka)</u>	Тэшка (teška)

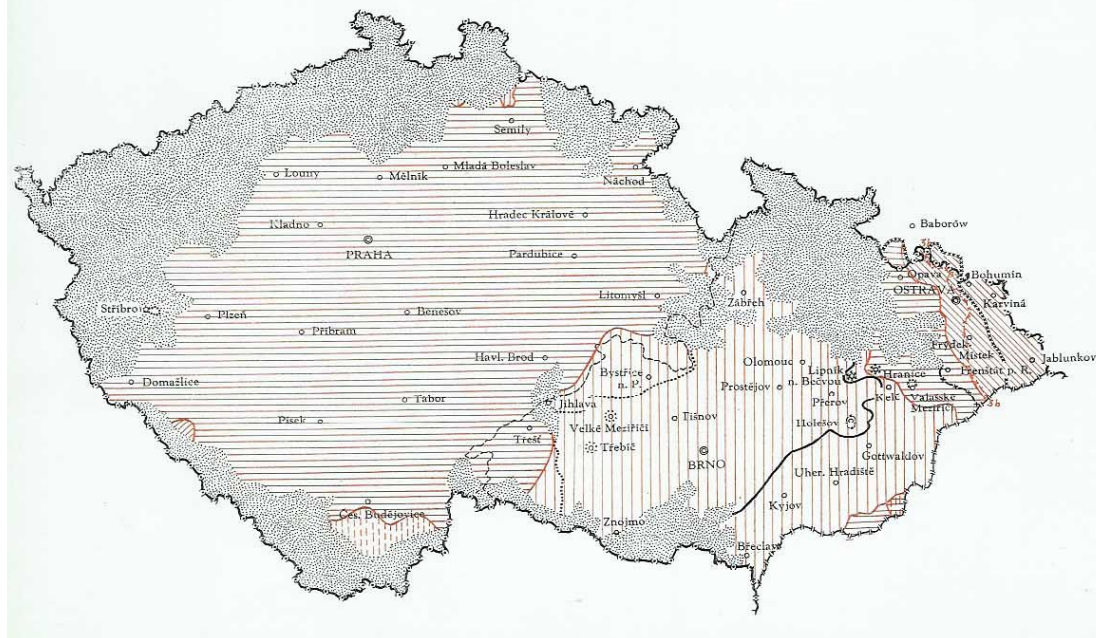
Příloha IV: Dotazník, znáte dobře svůj jazyk?

Příloha č. V: a) Přehled nářečí českého jazyka

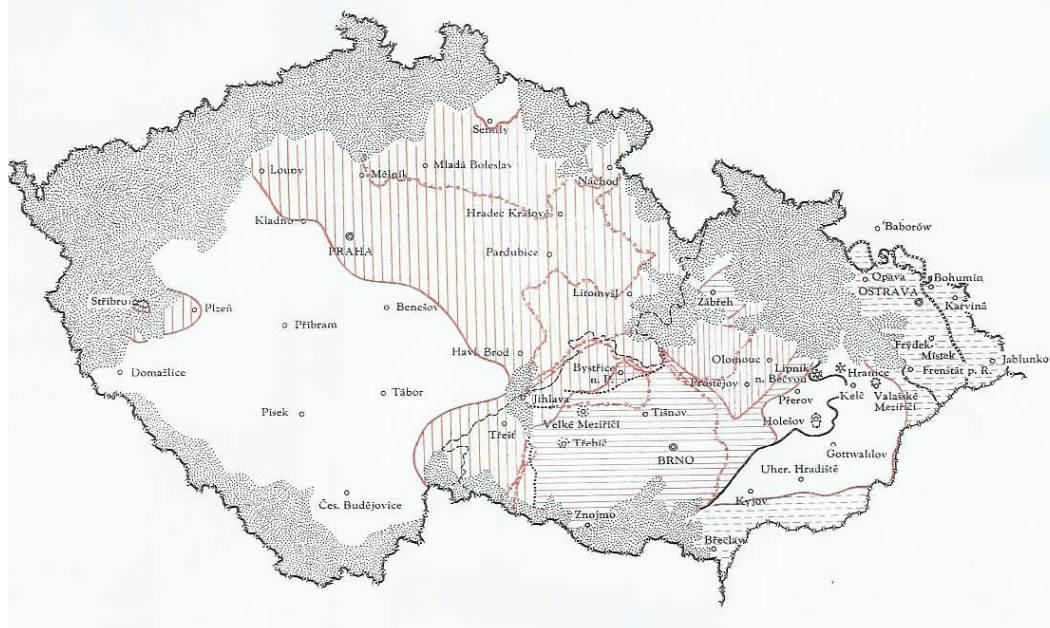
Tvary 1. os. jedn. č. sponového slovesa „být“

	Oblasti a úseky:
1a	s podobou <i>sem</i>
1b	s podobou <i>som</i>
1c	s podobou <i>sim</i> (<i>sam</i> , <i>sm</i>) / <i>sym</i>
2	s podobou <i>su</i> (<i>só</i> / <i>so</i>)
3a	se složenými tvary typu <i>ja sem je</i> / <i>ja (jo) sym je</i>
3b	se složenými tvary typu <i>jach (joy) je</i>

Příloha č. V: b) Tvary 1. os. jedn. č. sponového slovesa „být“

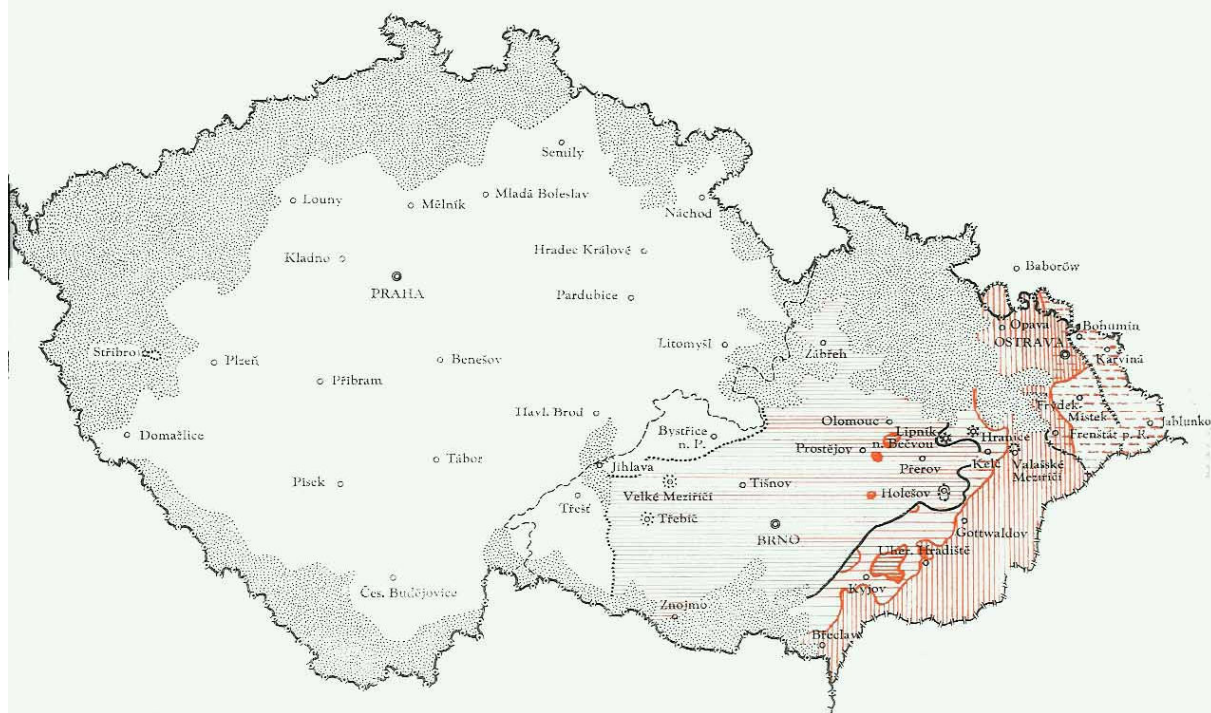
Rozdíly v tvarech podstatných jmen

1		středomoravské okruhy s 2., 4. p. jedn. č. typu <i>Franti</i> (<i>Franti</i> / <i>Frante</i>)
2		středomoravský okruh s 2., 4. p. jedn. č. typu <i>Frantu</i> (<i>Frantu</i> / <i>Franto</i>)
3		úseky se 7. p. jedn. č. typu <i>Frantem</i>
4		vých. hranice 2. p. jedn. č. typu <i>pláče</i> / <i>plače</i> × <i>pláču</i> / <i>plaču</i> (<i>pláč</i>)
5		úseky s typem 4. p. množ. č. <i>voňi si hrajou na páři</i> × <i>hrajou si na páni</i>
6		úseky s typem 4. p. množ. č. <i>hrajú si na páni</i> / <i>na panuf</i>

Střednice za těžeslabičné *aj* ve východních částech území

1		oblast s typem <i>daj</i> , <i>najstarší</i> , <i>krajčič</i> (<i>najstaršíj</i> / <i>najstaršy</i> ...)
2a		východomoravské úseky s typem <i>dej</i> , <i>nejstarší</i> , <i>krejčič</i> (<i>nejstaršíj</i> ...)
2b		slezský a pol.-čes. úsek s typem <i>dej</i> , <i>nejstaršy</i> , ale <i>krajčy</i> apod.
3		oblast s typem <i>dé</i> , <i>néstarší</i> , <i>kréčič</i> (<i>néstaršíj</i> ...)
4		enklávy s typem <i>dí</i> , <i>nístarší</i> (<i>nístaršíj</i> ...)

Příloha č. V: d) aj ve východních částech území